

LUND
UNIVERSITY

Heroisk rationalitet i farans ögonblick

Eustathios av Thessalonike om *Il.* 17. 90–113

Magnus Krook
Kandidatuppsats GREK01
Antik grekiska
VT 2026

Lunds universitet
Språk- och litteraturcentrum
Handledare: Christian Høgel

1. Inledning

1.1 Översikt

I fyra situationer i *Iliaden* befinner sig en hjälte i ett farofyllt läge och framför då en monolog i vilken han överväger hur han ska agera. Den grundläggande förutsättningen i dessa är att han befinner sig något avskild från övriga stridande samtidigt som en fiende närmar sig. I övervägandet måste han välja mellan att rädda sitt liv, vilket innebär att fly, eller att beakta de krav på ära och mod som den heroiska ordningen ställer, och som innebär att han stannar kvar på platsen och strider. En kort sammanfattning av dessa situationer är som följer: Odysseus måste avgöra om han ska stanna och strida eller dra sig tillbaka när han befinner sig i omedelbar fara att omringas av trojaner sedan hans stridskamrater flytt (*Il.* 11.404–10); Menelaos står inför valet att försvara Patroklos kropp mot Hektor och de framryckande trojanerna eller att dra sig tillbaka (*Il.* 17.91–113); Agenor står ensam utanför Trojas murar då de andra trojanerna har dragit sig tillbaka in i staden, och han måste ta ställning till om han på egen hand ska möta Akilles eller försöka dra sig tillbaka (*Il.* 21.553–70); Hektor, som i likhet med Agenor inväntar Akilles utanför Trojas murar, överväger sina möjligheter att dra sig tillbaka, förhandla eller strida (*Il.* 22.99–130).¹ Respektive monolog inleds med ett klagorop från hjälten, och därefter följer själva övervägandet som utmynnar i att han fattar ett beslut att stanna kvar och strida (Odysseus, Hektor och Agenor) eller dra sig tillbaka (Menelaos). Fastän framställningen av monologerna är starkt stiliserad utesluter inte detta möjligheten till karaktärsteckning när var och en överlägger sin belägenhet med utgångspunkt i sina egna erfarenheter och sin egen situation. I monologerna framkommer ett antal centrala frågor om den homeriska etiken utifrån de fyra hjältarnas bevekelsegrunder och slutgiltiga beslut och i vilka avseenden dessa sinsemellan skiljer sig eller sammanfaller.²

I den här uppsatsen ligger fokus på den andra av dessa scener i vilken Menelaos står över den fallne Patroklos och överväger hur han skall handla när Hektor och trojanerna närmar sig (*Il.* 17.90–113). Episoden utgör ett tydligt exempel på ett fall där hjälteidentiteten sätts på prov i ett farofyllt ögonblick. I hans övervägande förenas en omsorg om den personliga överlevnaden med ett iakttagande av de normer som reglerar beteendet för hjältar i det homeriska samhället. Det som gör Menelaos fall särskilt intressant är att han är den ende av de fyra som bestämmer sig för att dra sig tillbaka, vilket av kommentatorer omväxlande har tolkats som ett utslag av personlig feghet i en moraliskt laddad situation eller ett bevis på ett praktiskt förstånd som förmår att ta in den förhandenvarande situationens komplexitet och agera därefter.

¹ Dessa fyra monologer, framställda i första person, är placerade i *Iliaden* från och med bok 11 och framåt. Det finns även tre monologer av Akilles som har stora likheter med dessa, men som skiljer sig i vissa avseenden, framför allt i det att Akilles inte framställer någon tvekan eller dödsrädsla (18. 3–16), (20. 343–53) och (21. 53–64). För diskussion, se Scully (1984). De inre överväganden som förekommer före bok 11 är framställda i tredje person. Det finns åtta sådana fall i *Iliaden*: Akilles (1. 188–93), Odysseus (5. 671–76), Diomedes (8. 167–70) och (10. 503–7), Deifobos (13. 455–59), Nestor (14. 20–24), Zeus (16. 644–55) och Hektor (16. 712–5).

² Se vidare, Fenik, 1978, 71.

1.2 Syfte och metod

Uppsatsens syfte är att med utgångspunkt i Eustathios av Thessalonikes kommentarer till *Il.* 17.90–113 undersöka Menelaos övervägande och påföljande beslut till handling samt de konsekvenser dessa har för den fortsatta händelseutvecklingen i bok 17. I sina kommentarer förklarar Eustathios hur passagen är uppbyggd och han behandlar Menelaos övervägande och dess konsekvenser ur ett antal perspektiv som tar fasta på det psykologiska innehållet, de retoriska insikter läsaren kan inhämta samt de komplicerade moraliska frågeställningar den innehåller. Därtill gör han ett antal språkliga iakttagelser kring särskilda ord eller uttryck som han menar behöver förklaras.³ I uppsatsen kompletteras läsningen av kommentaren till denna passage med läsning av Eustathios kommentarer till Odysseus, Hektors och Agenors motsvarande monologer i *Iliaden* samt till andra delar ur *Iliaden* och *Odysseen* där Menelaos karaktär och agerande kommer till uttryck eller blir belyst.

1.3 Källmaterial och textutgåvor

Eustathios kommentarer till *Iliaden* är hämtade från M. van der Valks utgåva (1971–1987) och G. Stallbaums utgåva av kommentarerna till *Odysseen* (1825–1826, omtryck 1960). Eustathios kommentarer refereras genom angivande av volym, sida och radnummer i respektive volym. Under läsningen av kommentarerna till *Iliaden* har H.M. Keizers index (1995) till van der Valks volymer utgjort ett oundgängligt hjälpmedel för att lokalisera ord och uttryck i detta omfattande material. De homeriska verserna citeras på de ställen i texten där så behövs för att möjliggöra en direkt jämförelse mellan grundtext och kommentar, och de följer texten i M.L. Wests utgåva av *Iliaden* (1998–2000). Översättningarna är mina egna.

1.4 Varför skrev Eustathios kommentarerna till *Iliaden* och *Odysseen*?

Homeros var en centralgestalt i den bysantinska skolvärlden, men hans epos fordrade handledning och kommentarer för att studenter med varierande förkunskaper skulle kunna tillgodogöra sig dem.⁴ Eustathios (1115/18–1192/99), biskop i Thessalonike, hade tidigare varit verksam som lärare och retoriker i Konstantinopel, och han utarbetade sina kommentarer till Homeros i detta pedagogiska sammanhang.⁵ På begäran av sin vänkrets sammanställde han ett antal tidigare kommentarer och kompletterade dessa med sina egna.⁶ Ett sådant urval och upplägg gör att läsaren inte tröttnas, påpekar han, och kommentaren blir också mer användbar.⁷ Kommentarna utgör ett pedagogiskt och retoriskt redskap som har som mål att förklara texten och belysa dess etiska, retoriska och psykologiska innehåll, med dess ibland svårbegripliga ordformer eller berättelsedetaljer.⁸ Inte minst det språk och den stil som behövdes för retoriska

³ Se vidare Cairns, 2022, 239–246.

⁴ Eustathios har införlivat material från en del äldre källor med sina egna kommentarer utan att alltid markera vad som är vad. van den Berg, 2022, 32. Som van der Valk har påpekat riktade Eustathios sina kommentarer till en yngre läsekrets och det medför att en del förklaringar kan förefalla relativt enkla. van der Valk, *Eust. ad Il.* 1.CXX (§120).

⁵ van der Valk, *Eust. ad Il.* 1.L (§61).

⁶ *Eust. ad Il.* 1.3.3. En översikt av de få tillförlitliga biografiska data som föreligger om Eustathios finns hos Makrinos, 2013, 140–143. Se även Browning 1992, 144–46.

⁷ Se vidare Cullhed 2016, 12*–13*.

⁸ Ett återkommande mönster är att mindre frekventa ord eller svårförståeliga uttryck återges med mer frekventa ord, och där förklaringen inleds med ἤγουν eller τούτέστι.

ändamål kunde inhämtas genom att studera äldre retoriker, bland vilka Homeros räknades, och Eustathios hävdar att han i sina kommentarer endast lyfter fram den retoriska skolning som Homeros lagt in i sina verk.⁹ Eustathios lyfter även fram sentenser och formuleringar som kunde tas i bruk av prosaförfattare samt anvisningar för att efterlikna Homeros stil. Dessa kunde ingjuta en högtidlig känsla i eposet, och samlingar med maximer, hämtade från Homeros och andra författare, var vanligt förekommande i den bysantiska traditionen. I en sådan användning hamnar det ursprungliga sammanhanget för citatet i bakgrunden, även om detta kunde ge extra tyngd åt det nya sammanhanget tack vare att den tilltänkta läsekretsen var bekant med det homeriska originalet. Särskilt tydligt framkommer det i fall där Eustathios anser att ett visst homeriskt uttryck kan nyttjas genom att det ”omplanteras” till ett kristet sammanhang.¹⁰ Ett sådant tillvägagångssätt var betydelsefullt för de bysantinska kristna som därmed kunde använda citat från Homeros – mer eller mindre bearbetade – till olika ändamål. Till detta lades att de hedniska gudarnas framträdande hos Homeros kunde ges en allegorisk tolkning som gjorde deras närvaro acceptabel.¹¹

1.5 Menelaos vid Patroklos kropp (*Il.* 17.90–113)

Efter att Hektor dödat Patroklos i slutet av bok 16 utbryter en strid kring dennes kropp. När Menelaos i början av bok 17 upptäcker att Patroklos har fallit ställer han sig beskyddande över den döde. Euforbos, som tidigare sårat Patroklos, går fram mot Menelaos för att hämnas sin bror som denne har dödat i striden. Menelaos vägrar att lämna Patroklos kropp och de möts i en envig där Menelaos segrar. Apollon underrättar därefter Hektor om att Euforbos fallit och att Menelaos håller på att ta dennes rustning. Hektor närmar sig Menelaos som inser den omedelbart överhängande faran:

(90) ὀχθήσας δ' ἄρα εἶπε πρὸς ὄν μεγαλήτορα θυμόν·
 ”ὦ μοι ἐγών, εἰ μὲν κε λίπω κάτα τεύχεα καλά
 Πάτροκλόν θ', ὃς κεῖται ἐμῆς ἔνεκ' ἐνθάδε τιμῆς,
 μή τίς μοι Δαναῶν νεμεσήσεται, ὅς κεν ἴδῃται·
 εἰ δέ κεν Ἴκτορι μῶνος ἐὼν καὶ Τρωσὶ μάχωμαι
 (95) αἰδεσθεῖς, μή πῶς με περιστείωσ' ἕνα πολλοί·
 Τρῶας δ' ἐνθάδε πάντας ἄγει κορυθαίολος Ἴκτωρ.
 ἀλλὰ τίη μοι ταῦτα φίλος διελέξατο θυμός;
 ὀππότε' ἀνὴρ ἐθέλῃ πρὸς δαίμονα φωτὶ μάχεσθαι
 ὄν κε θεὸς τιμᾶι, τάχα οἱ μέγα πῆμα κυλίσθη.
 (100) τῷ μ' οὐ τις Δαναῶν νεμεσήσεται, ὅς κεν ἴδῃται
 Ἴκτορι χωρήσαντ', ἐπεὶ ἐκ θεόφιν πολεμίζει.
 εἰ δέ που Αἴαντός γε βοῆν ἀγαθοῖο πυθοίμην,
 ἄμφω κ' αὖτις ἰόντες ἐπιμνησαίμεθα χάρμης
 καὶ πρὸς δαίμονά περ, εἴ πως ἐρυσαιίμεθα νεκρὸν
 (105) Πηλεΐδῃ Ἀχιλλῆϊ· κακῶν δε κε φέρτατον εἶη”.
 ἕως ὃ ταῦθ' ὄρμαινε κατὰ φρένα καὶ κατὰ θυμόν,

⁹ ”Such quotations of Homer – and other ancient authors – were a key part of Byzantine literary aesthetics”. van den Berg, 2022, 43. För Eustathios syn på Homeros som läromästare se vidare Makrinos, 2013, 140.

¹⁰ Eust. *ad Il.* 4.21.22–24.

¹¹ van der Valk, *Eust. ad Il.* 1.CXX (§120).

τόφρα δ' ἐπὶ Τρώων στίχες ἤλυθον· ἦρχε δ' ἅπ' Ἑκτωρ.
 αὐτὰρ ὃ γ' ἐξοπίσω ἀνεχάζετο, λείπε δὲ νεκρόν,
 ἐντροπαλιζόμενος ὥς τε λῖς ἠϋγένειος,
 (110) ὄν ῥα κύνες τε καὶ ἄνδρες ἀπὸ σταθμοῖο δίωνται
 ἔγχεσι καὶ φωνῆι, τοῦ δ' ἐν φρεσὶν ἄλκιμον ἦτορ
 παχνοῦται, ἀέκων δὲ τ' ἔβη ἀπὸ μεσσαύλοιο·
 ὡς ἀπὸ Πατρόκλοιο κίε ξανθὸς Μενέλαος.

I en kort inledning anger berättaren att Menelaos är upprörd och vänder sig till sig själv i sin klagan (90).¹² Därefter följer den inre monologen och Menelaos prövar i tanken två handlingsvägar. Den första av dem innebär att han drar sig tillbaka och därmed överger Patroklos som ligger död för hans äras skull.¹³ Han riskerar då klander från någon av grekerna.¹⁴ Därtill kommer han att lämna den rustning han tagit från Euforbos, samtidigt som Patroklos kropp, ännu iförd Akilles rustning, riskerar att falla i fiendens händer (91–93).¹⁵ Den andra möjligheten, att han rättar sig efter skammens och hederns krav, innebär att han stannar kvar på platsen. Då undviker han det förutsedda klandret, men han kommer att omringas av en övermakt bestående av Hektor och ett stort antal trojaner (94–96). Efter att ha ställt dessa möjligheter mot varandra inser han att denna framställning av handlingsmöjligheterna inte till fullo täcker in situationen sådan den faktiskt föreligger eftersom hans motståndare, Hektor, strider med gudomligt stöd (97–101). Att strida mot en sådan motståndare innebär i praktiken att trotsa guden själv, och detta måste undvikas. Situationen framträder därmed i ett annat ljus och det är nu möjligt för honom att dra sig tillbaka utan att riskera klander. Dock återstår det ursprungliga problemet att rädda Patroklos kropp undan från att vanäras av trojanerna. Menelaos sätter hoppet till att få tag på Ajas. Han föreställer sig att de tillsammans skulle kunna stå emot en fiende, till och med om denne har stöd från en gud. På så sätt skulle de kunna rädda Patroklos kropp och rustning och föra dem tillbaka till Akilles läger. Under rådande omständigheter, konstaterar han, framstår detta som den minst dåliga lösningen (102–105). Här avbryts monologen och berättaren tar åter vid. Hektor och trojanerna har under tiden avancerat ytterligare och Menelaos lämnar Patroklos där han ligger. Därefter följer en liknelse där Menelaos tillbakadragande jämförs med hur ett lejon långsamt och motvilligt lämnar sitt byte, bortjagat från en boskapsfälla av hundar och beväpnade män (106–113).¹⁶

1.6 Uppsatsens disposition

Uppsatsen är indelad i tre kapitel som följer händelseutvecklingen i *Il.* 17.90–113 som följs av ett avslutande kapitel som gör en sammanställning och utvärdering av Menelaos karaktär. Kapitel 2 behandlar frågan om agens och undersöker i vilken mening de homeriska personernas

¹² Ordagrant står det att han tilltalar sin θυμός. Innebörden i detta diskuteras nedan i kapitel 2.

¹³ Menelaos känsla av skuld framträder även på andra ställen i *Iliaden*, till exempel i bok 3, där han inför duellen med Paris konstaterar, inför både greker och trojaner, att de lidit mycket för hans motsättning med denne (*Il.* 3.99–100).

¹⁴ I *Iliaden* benämns de stridande parterna på den anfallande sidan omväxlande som akajer, danaer eller argiver. I den här uppsatsen används konsekvent termen greker (eller i vissa fall akajer) som en samlingsbeteckning i brödtexten.

¹⁵ Se vidare Hainsworth, 2010, 72; Scully, 1984, 28.

¹⁶ Se vidare Edwards, 2012, 72.

överväganden kan förstås som uttryck för ett viljestyrt handlande. Med utgångspunkt i Eustathios kommentarer analyseras sedan relationen mellan mänskligt övervägande och gudomlig intervention, och därefter behandlas övervägandets formella struktur sådan den framträder i Menelaos monolog. Kapitel 3 belyser de normativa villkor under vilka detta övervägande äger rum. Genom nedslag i Eustathios kommentarer till olika episoder i *Iliaden* och *Odysseén* behandlas begreppen αἰδώς och νέμεσις och deras funktion som handlingsreglerande principer. Kapitel 4 innehåller en redogörelse av hur Menelaos rättfärdigar sitt beslut att dra sig tillbaka samt omständigheterna kring detta. Kapitel 5 utgörs av en karaktärsteckning av Menelaos med utgångspunkt i Eustathios kommentarer. Därefter följer en avslutande diskussion huruvida Menelaos övervägande i bok 17 bör förstås som ett uttryck för praktiskt förstånd eller som ett avsteg från det heroiska idealet.

2. Övervägandet

Frågan om i vilken utsträckning de homeriska personerna fattar egna beslut och därmed är ansvariga för sina handlingar är särskilt framträdande i de scener där en hjälte står och överväger. I en inflytelserik teori hävdade Bruno Snell att de homeriska personerna inte kan sägas besitta full agens. Utgångspunkten för hans påstående är att det hos dessa inte förekommer en samlande enhet som kan sägas utgöra en grund för de mentala processerna. I stället förekommer i beskrivningarna av deras mentala tillstånd ett antal organ, såsom θυμός, κῆρ, ἦτορ och andra som är förknippade med olika mentala funktioner. Det homeriska jaget framstår därmed som fragmenterat.¹⁷ Douglas Cairns har ställt sig kritisk mot Snells beskrivning av dessa organ med tillhörande mentala funktioner och menar att de snarare bör förstås som uttryck för begreppsligt åtskilda aspekter av en och samma mentala enhet, den agent som uttrycks genom ett personligt pronomen eller ett egennamn.¹⁸ I fallet med monologerna, där hjälten ställer frågan ἀλλὰ τίη μοι ταῦτα φίλος διελέξατο θυμός; är därför θυμός inte ett organ som på egen hand överväger och kommunicerar med hjälten, utan det föreligger ett antagande om en underliggande enhetsskapande entitet.¹⁹

Även Eustathios betraktar de olika beteckningarna för mentala funktioner som i stor utsträckning ömsesidigt utbytbara; de är olika termer som används för att uttrycka en mental process.²⁰ I en kommentar likställer han θυμός och ἦτορ och hävdar att τὸ δὲ «φίλος θυμός»

¹⁷ Snell, 1955, 25. Vidare påstod Snell att de homeriska personerna endast hade en uppfattning om kroppen som en samling av organ med olika funktioner, men att de saknade en underliggande princip som kunde organisera dem till en sammanhållen enhet, en levande kropp. Snell medger att de homeriska personerna givetvis hade en kropp, men att de inte var medvetna om denna som en enhet utan endast som summan av delarna.

¹⁸ Även Williams ifrågasätter om det ens är rimligt att anta att de homeriska termerna för olika mentala tillstånd är avsedda att ha ett förklaringsvärde. Dessa begrepp tycks inte på ett enhetligt sätt utpeka psykologiska förmågor, och de förklaringar som framställts har varit påverkade av senare grekisk filosofi från Sokrates och framåt. Williams, 1993, 27–28. Se även Pelliccia, 2011.

¹⁹ Jastrup kommenterar uttrycket κατὰ φρένα καὶ κατὰ θυμόν (*Il.* 1.193) och påpekar att φρένες och θυμός samt ett antal beteckningar för hjärta, som ἦτορ, κραδίη och κήρ, används utan åtskillnad om det organ med vilket en människa tänker och känner. Jastrup, 1996, 89. Se även Cairns, 2022, 230.

²⁰ Som Cairns sammanfattar det: "Consistently, Eustathios locates agency at exactly the right level – that of the human agent". Eustathios fokuserar på agentskap och karaktär i vad Cairns benämner som en "pre-theoretical, intuitive approach". Cairns, 2022, 245.

ταυτόν τῷ φίλον ἦτορ, ”Men ’kära sinne’ är detsamma som ’kära hjärta’”, medan han i ett annat fall uttrycker sig mer försiktigt och ser en möjlig ekvivalens mellan två uttryck τὸ δὲ ἐν θυμῷ βαλεῖν εἴη ἂν ἴσον τῷ φρεσὶ θήσειν, ”Att lägga i sitt sinne skulle kunna vara likvärdigt med att lägga i sitt bröst”.²¹ Han noterar även ett fall där θυμός förekommer i kombination med κραδίη, utan att dess handlingsdrivande funktion därmed förändras:²²

Τὸ δὲ γε «θυμός ἄνωγεν», ὃ καὶ πρὸ ὀλίγων ἐρρέθη, ἀλλαγῶ τῇ καρδίᾳ συνδυασθὲν ποιεῖ τὸ «ὀτρύνει κραδίη καὶ θυμός ἀγήνωρ», καὶ «κραδίη καὶ θυμός ἄνωγεν».²³

Men uttrycket ”sinnet drev” som också nämndes alldeles nyss, skapar på andra ställen, när det sammanställs med hjärtat, uttrycken ”hjärtat och det stolta sinnet eggar” och ”hjärtat och sinnet befäller”.

Ytterligare några exempel belyser hur Eustathios tar upp ett antal homeriska uttryck för mentala processer där dessa har samma funktionella innebörd. I en situation står trojaner och greker mot varandra vid de grekiska skeppen:

τοῖσι δὲ μαρναμένοισιν ὄδ’ ἦν νόος· ἦτοι Ἀχαιοὶ
οὐκ ἔφασαν φεύξεσθαι ὕπεκ κακοῦ, ἀλλ’ ὀλέεσθαι,
Τρωσὶν δ’ ἔλπετο θυμός ἐνὶ στήθεσσιν ἑκάστου
νῆας ἐνιπρήσειν κτενέειν θ’ ἥρωας Ἀχαιούς,
(*Il.* 15.699–702).

Eustathios kommenterar relationen mellan νόος och θυμός:

Καὶ σημείωσαι τὸ χωρίον τοῦτο ἐμπερίβολον ὄν κατὰ τε ἄλλους τρόπους καὶ κατὰ τοὺς λογισμοὺς. ἐκτίθεται γάρ, τί μὲν οἱ Τρῶες ἐπὶ τοῖς παροῦσιν ἐλογίζοντο, τί δὲ οἱ Ἀχαιοὶ.²⁴ [...] Τὸ δὲ «ἔλπετο θυμός» ὁμοίον ἐστὶ τῷ «ὄδ’ ἦν νόος».²⁵

Och lägg märke till detta ställe då det är omfattande, både i andra avseenden och med avseende på dessa överväganden. Ty det framställer vad trojanerna å ena sidan resonerade kring under de rådande omständigheterna, och akajerna å den andra. [...] Uttrycket ”sinnet förväntade sig” är likvärdigt med ”sådan var tanken”.

Båda de citerade uttrycken ἔλπετο θυμός och ὄδ’ ἦν νόος betecknar alltså samma mentala process när trojaner och greker gör antaganden om vad som skall komma att inträffa.

Att θυμός och νόος inte är åtskilda från jaget framgår också av hur Eustathios behandlar formuleringar där θυμός grammatiskt uppträder som subjekt. När Odysseus i bok 11 är hårt trängd av den trojanska övermakten sedan de andra grekerna flytt återstår två möjliga utvägar, att fly eller stanna kvar och kämpa. Han konstaterar att även om en flykt föranledd av rädsla är ett stort ont är det ännu mer fruktansvärt att bli tillfångatagen då man står ensam. Han härleder

²¹ Eust. *ad Il.* 4.544.14; Eust. *ad Il.* 4.391.28. Detta exempel diskuteras av Cairns, 2022, 239.

²² Se CGL där θυμός i den här meningen hos Homeros anges som ”will, wish, inclination, desire”.

²³ Eust. *ad Il.* 2.361.9–11.

²⁴ Eust. *ad Il.* 3.787.13–15.

²⁵ Eust. *ad Il.* 3.788.5–6.

avsändaren till dessa överväganden till sin θυμός och ställer därför frågan ἀλλὰ τίη μοι ταῦτα φίλος διελέξατο θυμός; (*Il.* 11.407). Eustathios menar att uttrycket διελέξατο θυμός inte bör förstås bokstavigt, som om det handlade om ett meningsutbyte mellan Odysseus och hans θυμός:

τὸ γὰρ «διελέξατο θυμός» οὐκ ἂν ἔχοι τις εἰπεῖν, ὡς οὐκ ἔστιν ἴσον τῷ «εἶπε πρὸς ὃν μεγαλήτορα θυμόν», ἤγουν διελογίσατο.²⁶

Ty man skulle inte kunna säga ”sinnet samtalade” eftersom detta inte är detsamma som ”han talade till sitt storsinta sinne”, det vill säga, han överlade.

Det är tydligt att Eustathios vill undvika att man placerar övervägandet hos θυμός och med Odysseus som mottagare och kommenterande dess aktivitet; det är Odysseus själv som överväger, och när Homeros uttrycker detta med διελέξατο θυμός är det ett sätt att återge detta i en friare form.

Vem som egentligen innehar den yttersta agensen är en än mer påfallande fråga i de situationer där ett gudomligt ingripande föreligger.²⁷ I ett fall Eustathios kommenterar vacklar de trojanska leden och Hektor ligger tillfälligt utslagen på marken, utmattad, andfådd och kraftlös. Då ingriper Apollon på uppdrag av Zeus. Guden ställer sig vid Hektor och återger honom hans krafter och väcker på nytt hans mod:

ἦρ' υἷὸν Πριάμοιο δαΐφρονος, Ἔκτορα δῖον,
ἦμενον, οὐδ' ἔτι κείτο, νέον δ' ἐσαγείρετο θυμόν,
ἀμφὶ ἔγγινώσκων ἐτάρους, ἀτὰρ ἄσθμα καὶ ἰδρώς
παύει', ἐπεὶ μιν ἔγειρε Διὸς νόος αἰγιόχοιο.
(*Il.* 15.239–242)

Eustathios kommenterar:

Καὶ ὄρα τὸ σεμνὸν τοῦ λόγου. οὐ γὰρ εἶπεν, ὅτι ὁ Ζεὺς αὐτὸν ἤγειρεν, ἀλλ' ὁ νοῦς τοῦ Διός. ὅτε γὰρ ἐκεῖνος πρὸς τὸν Φοῖβον ἐλάλει, τότε ὁ Ἔκτωρ ἀνέφερε.²⁸

Och lägg märke till det högtidliga i uttrycket. Ty han sade inte att Zeus väckte honom, utan att Zeus avsikt gjorde det. Ty när Zeus talade till Foibos, då återhämtade sig Hektor.²⁹

Τὸ δὲ «νέον ἐσαγείρατο θυμόν» ἀλλαχοῦ συνθεῖς θυμηγερέειν φησίν. ἀγείρει δὲ θυμόν ὁ ὀλιγοθυμήσας, ὅπερ ὁ ποιητὴς ὀλιγηπελέειν φησί καὶ ὀλιγοδρανέειν καὶ ὀλίγον ἔτι θυμόν ἐνεῖναι.³⁰

Men uttrycket ”han väckte på nytt sitt mod” återger han annorstädes när han uttrycker det i sammansatt form ”att uppväcka modet”. Den som har blivit modlös väcker nämligen sitt mod,

²⁶ Eust. *ad Il.* 3.223.4–6.

²⁷ Gaskin, 1990, 6.

²⁸ Eust. *ad Il.* 3.727.7–9.

²⁹ Här kan θυμός även förstås som ”stridsvilja” eller mer allmänt som ”livskraft”.

³⁰ Eust. *ad Il.* 3.727.13–16.

detta är vad poeten också uttrycker som ”att vara svag till sinnes” och ”att vara handlingssvag” och ”att ännu ha endast litet mod kvar”.

Här rör det sig om ett slags förmedlad form av påverkan genom Apollon och med ursprung hos Zeus νοῦς som förverkligas genom Hektors egna mentala funktioner. Det gudomliga ingripandet står inte som motsats till att det är Hektor själv som är det handlande subjektet då det är en redan befintlig funktion, hans θυμός, som återaktiveras genom detta gudomliga ingripande. När gudarna ingriper i de dödligas handlingar innebär det alltså inte att de senare saknar agens: när Athena hejdar Akilles i bok 1 åtyder han hennes uppmaning, eftersom han bedömer att ett sådant handlande kommer att löna sig för honom framöver, genom att gudarna kommer att vara mer villiga att lyssna på honom (*Il.* 1.206–18). Eustathios tolkar Athenas ingripande som en poetisk gestaltning av Akilles eget övervägande.³¹

οὐκ ἐξ Ἀθηνᾶς γὰρ τῆς μυθικῆς ἀκούων, ἀλλ’ οἴκοθεν ἐννοεῖται τοιαῦτα στοχαστικῶς ὁ Ἀχιλλεύς. διὸ καὶ ψεύδεται, διεκπεσὼν τῆς ἀληθείας ἐπὶ τὸ ἔλαττον. τοιοῦτον γὰρ ποτε ἢ στοχαστικῆ νόησις. ὅτι δὲ ψεύδεται, δῆλον ἐκεῖθεν. ἐν γὰρ ταῖς Λιταῖς ὁ βασιλεὺς οὐ τρίς τόσα, ἀλλ’ ἀπειροπλασίονα δῶρα ὑπισχνεῖται τῷ Ἀχιλλεῖ.³²

Ty han lyssnar inte till den mytiska Athena, utan Akilles tänker ut sådana saker av sig själv på ett förmodande sätt. Därför misstar han sig också då han avviker från sanningen i riktning mot det mindre. Ty sådan är stundom den förmodande bedömningen. Att han misstar sig är klart från detta. Ty i Bönerna [*Λιταί*, *Il.* 9.502–512] utlovar kungen inte tre gånger så mycket, utan mångfaldigt fler gåvor åt Akilles.

Akilles gör ett intuitivt antagande om vad som är rimligt gällande en framtida kompensation. Eustathios beskriver hans resonemang som στοχαστικὴ νόησις vilket anger ett slags förmodande eller ett sannolikhetsbaserat antagande. Eustathios utnyttjar i sin framställning skillnaden mellan den information som finns tillgänglig i bok 1 och den som först senare framkommer i bok 9 när Agamemnon framlägger sitt erbjudande om kompensation, vilket visar sig vara långt mer omfattande än en tredubbling (*Il.* 9.114–161). Genom denna iakttagelse framställer Eustathios hur mänskligt övervägande ter sig när den föreliggande informationen är ofullständig – Akilles övervägande är under omständigheterna ett rimligt antagande, men det är inte exakt, vilket visar att det inte rör sig om ett gudomligt budskap. Bedömningen har sitt ursprung hos honom själv, med all den osäkerhet som vidlåder mänskliga bedömningar.³³

Ett liknande mönster framträder även i andra scener där en gud ingriper i ett beslutsögonblick. Vid ett tillfälle lämnar Odysseus striden och försöker samtidigt dra till sig Diomedes uppmärksamhet (*Il.* 10.498–514). Diomedes överväger vilken handling som i den uppkomna situationen skulle vara den mest djärva för honom att utföra. Även i detta fall inträder Athena, och hon övertalar honom att inte följa någon av dessa möjligheter. I stället ska han bege sig till skeppen tillsammans med Odysseus. Eustathios kommenterar:

³¹ Se vidare van den Berg, 2025, 119–22.

³² Eust. *ad Il.* 1.140.12–16. Se vidare van den Berg, 2025, 119–22.

³³ Williams, 1993, 30.

Ἡ δὲ τῆς Ἀθηνᾶς πρὸς τὸν Διομήδην ἐγγύθεν λαλιά, ἡ σύνεσις ἐστὶν ἢ τῷ Διομήδει ἐγγενομένη ἐκ τοῦ προσεχῶς τὸν Ὀδυσσεῖα ῥοιζῆσαι. τὴν γὰρ αἰτίαν ἐκεῖνος βαθύτερον διανοησάμενος ἐπαύσατο ὧν ἐποίει ἀγχινοίας λόγῳ, οὗ δηλωτικὸν τὸ ἐγγύθεν, ὃ ταυτὸν ἐστὶ τῷ ἄγχι, ἐξ οὗ σύγκειται ἡ ἀγχίνοια, σκέψις οὕσα τοῦ δέοντος ἐν ἀκαρεῖ χρόνῳ, ἤγουν ἐκ τοῦ ἐγγύς.³⁴

Men Athenas tal till Diomedes på nära håll är den insikt som uppstod hos Diomedes från att Odysseus susade tätt förbi. Ty när han hade begrundat orsaken djupare upphörde han med det han höll på med genom skarpsinnets beräkning, vilket ordet ἐγγύθεν [på nära håll] anger; detta är detsamma som ordet ἄγχι [nära], varav ἀγχίνοια är sammansatt, vilket är ett övervägande av det som bör göras i ett ögonblick, det vill säga utifrån det som ligger nära till hands.

Precis som i fallet med Athenas ingripande i bok 1 behandlar Eustathios situationen som en allegori och förklarar att hennes tal egentligen handlar om hur Diomedes tar in den uppkomna situationen och på ett ögonblick kommer fram till hur han ska agera.

Sammanfattningsvis, med utgångspunkt i Eustathios kommentarer, besvaras frågan om huruvida den homeriska hjälten har agens och därmed kan bedriva egna överväganden, inte genom att ta fasta på omnämmandet av organ som är knutna till tänkande och känslor. De mentala processerna hos den homeriska personen är i stället uttryck för överväganden och beslut som formas i ett samspel mellan dennes tankar och de yttre omständigheterna, även i de fall där en gudomlighet är inbegripen.

I sin kommentar till Menelaos monolog i bok 17 uppmärksammar Eustathios inledningsvis ett särskilt stildrag som Homeros använder sig av. Det handlar om att han utelämnar ett uttryck för fruktan och därmed förstärker intrycket av en person som överväger i hast:

Ὅρα δὲ καὶ σχῆμα συνήθως ἐλλειπτικὸν ἐν τῷ «μη τίς μοι νεμεσήσεται», καὶ «μή πὼς με περιστείωσι» [Il. 17.93, 95]. λείπει γὰρ συνήθως ἐν τούτοις τὸ δέδοικα ἢ τοιοῦτόν τι ῥῆμα, ἵνα λέγη, ὅτι δέδοικα μὴ νεμεσηθῶ, καὶ δέδοικα μὴ κινδυνεύσω. οἰκεῖον δὲ τὸ σχῆμα καὶ νῦν ἀνδρὶ ἐναγωνίῳ καὶ μὴ ἔχοντι φράζειν ἐντελῶς διὰ ἔπειξιν.³⁵

Lägg också märke till en vanligt förekommande elliptisk konstruktion, i uttrycken ”att någon skall klandra mig” och ”att de på något sätt skall omringa mig”. Ty i sådana uttryck utelämnas vanligtvis uttrycket ”jag fruktar”, eller något liknande, vilket innebär att man säger att ”jag fruktar att jag skall bli klandrad” och ”jag fruktar att jag skall råka i fara”. Denna konstruktion är också här särskilt passande för en man under press och som, till följd av brådska, inte förmår uttrycka sig fullständigt.

Efter denna kommentar övergår Eustathios till att beskriva Menelaos övervägande då han står och väger skälen för och emot att stanna kvar hos Patroklos:

Ὅτι λογιζοῖς Μενέλαος ἐνταῦθα ταλαντεύεται τοιούτοις νέμεσιν μὲν ὑφορώμενος καὶ αἰδούμενος, εἰ τὸν Πάτροκλον λίπη κείμενον δι' αὐτόν, εἰ δὲ ἀντιστῆ, | δεδιῶς κίνδυνον.³⁶

³⁴ Eust. *ad Il.* 3.122.15–20.

³⁵ Eust. *ad Il.* 4.20.11–15.

³⁶ Eust. *ad Il.* 4.19.9–11.

Menelaos väger här tankegångar av detta slag, i det att han å ena sidan hyser farhågor om klander och känner skam om han skulle lämna Patroklos liggande för hans skull, men å andra sidan fruktar faran om han skulle göra motstånd.

Eustathios formulering med *ταλαντεύεται* framställer situationen som en omsorgsfull avvägning mellan jämstarka skäl där Menelaos inte omedelbart kan avfärda endera av dem. Som en jämförelse förekommer en liknande föreställning om vägning och fullkomlig jämvikt i kommentaren till liknelsen med vågskålarna i bok 12. Homeros beskriver där hur de trojanska trupperna försöker storma grekernas försvarsmurar:

ἀλλ' οὐδ' ὧς ἐδύνατο φόβον ποιῆσαι Ἀχαιῶν,
ἀλλ' ἔχον, ὧς τε τάλαντα γυνὴ χερνήτις ἀληθῆς,
ἢ τε σταθμὸν ἔχουσα καὶ εἴριον ἀμφὶς ἀνέλκει
ἰσάζουσ', ἵνα παισὶν ἀεικέα μισθὸν ἄρηται.
(*Il.* 12.432–35)

De grekiska och trojanska styrkorna befinner sig här i fullständig balans, likt vågskålarna när en väverska väger mot en fastställd vikt. Eustathios noterar att liknelsen med vågskålarna har införts just för att åskådliggöra hur jämnt styrkeförhållandet var mellan trojaner och greker vid det här tillfället:

[...] καὶ ὅτι εἰπὼν «ἐπὶ ἴσα», οὗ ἔνεκα τὸ τάλαντον εὐρήται, παρεσημήνατο κατὰ τοῦτο καὶ μόνον τὴν παραβολὴν ἀρμόττειν τοῖς νῦν τοῦ πολέμου ἔργοις, τὰ δὲ λοιπὰ εἰς τὸ παντελὲς ἀπεμφαίνειν. οὐδὲν γάρ τι ὅλως κοινὸν ἕτερον τῷ κατὰ τὴν ἔριθον γυναῖκα ἔργῳ καὶ τῷ οὕτω μεγάλῳ πολέμῳ.³⁷

[...] och när han säger ”i jämvikt” med avseende på vilket vågskålen har uppfunnits, antyder han även att liknelsen endast i detta avseende passar de föreliggande krigshandlingarna, medan det övriga helt och hållet lämnas åsido. Ty det finns överhuvudtaget ingenting gemensamt i fråga om arbetet hos den spinnande kvinnan och ett så stort krig.

Homeros ställer alltså en vardaglig scen mot en heroisk kraftmätning i liknelsen, men Eustathios är angelägen om att understryka att liknelsen endast åskådliggör hur jämt det väger mellan de stridande och att det i övrigt inte föreligger någon likhet mellan denna husliga sysselsättning och den heroiska striden. Jämvikten mellan de stridande är emellertid inte statisk; i striden vid muren i bok 12 rubbas den genom Zeus ingripande, varigenom Hektor får övertaget och den ena vågskålen tyngs ner till grekernas nackdel.³⁸ Det är alltså Hektor, och ytterst Zeus, som genom sitt agerande förändrar den tidigare jämvikten mellan grekernas och trojanernas styrkor. På ett liknande sätt upphör jämvikten i Menelaos övervägande när han inser att Hektor strider med gudomligt stöd. Han blir medveten om en aspekt av situationen som medför att han nu gör en annan bedömning och ett tillbakadragande framstår därefter som en försvarbar handling.

Om man enbart betraktar den formella strukturen i Menelaos övervägande – en valsituation med två möjliga utfall – säger denna i sig ingenting om vad som gör det ena handlingen mer socialt acceptabel än den andra. I just Menelaos övervägande är de avgörande faktorer som

³⁷ Eust. *ad Il.* 3.414.25–29.

³⁸ Eust. *ad Il.* 3.414.31–415.4.

påverkar hans bedömning, utöver hans önskan att rädda livet och att Hektor strider med gudomligt stöd, de normer som är förhärskande i det homeriska samhället i form av det möjliga klander som någon kan rikta mot honom och den skam som han själv erfar, och vilka är avhängiga av hur han kommer att hantera situationen. För att fullt ut förstå varför klander och skam är så avgörande för honom i övervägandet är det nödvändigt att närmare undersöka det normativa sammanhang i vilket övervägandet tar plats. Det följande kapitlet behandlar därför två av de begrepp som enligt Eustathios är utmärkande för det homeriska samhället, αἰδώς och νέμεσις, och deras funktion som handlingsstyrande principer.

3. Ära, skam och klander i det heroiska samhället

I det heroiska samhället är personlig moral liktydig med att leva upp till det samhälleliga ideal som reglerar hur en person förväntas handla i olika situationer, beroende av ställning och sammanhang, samt av vilka förväntningar denne kan ha på andra personer. Som Alisdair MacIntyre har framhållit kan det heroiska samhället förstås som att hjältarna i *Iliaden* vet vad det anstår dem att göra mot varandra, och i de fall de inte själva erfar detta i tillräcklig utsträckning blir de påmind om det av andra.³⁹ Menelaos är i likhet med andra gestalter inom hjältevärlden djupt förankrad i de samhälleliga uppfattningarna om skam och heder.⁴⁰ När han nu befinner sig i en situation där det är fara för livet handlar övervägandet om hur han skall bli bedömd av det heroiska samhället, vilket även inkluderar honom själv, givet den handling han beslutar sig för att genomföra.

I det heroiska samhället är mod och ära viktiga begrepp, vilket framkommer tydligt i Sarpedons tal i bok 12 där han behandlar hjältarnas skyldigheter inom ramen för den samhällsform som de homeriska hjältarna omfattar.⁴¹ Han konstaterar att eftersom döden är ofrånkomlig är frågan inte om man skall dö, utan hur man skall handla innan dess. Det finns ett ömsesidigt förhållande mellan hjältar och folk, menar han, då de förra har fått de bästa platserna vid bordet, det finaste vinet och den bördigaste jorden i Lykien. Hjältarna betalar för dessa privilegier med sitt mod på slagfältet där döden är en oundviklig faktor. Han förklarar för Glaukos att om de genom att dra sig ur striden kunde bli evigt unga och odödliga, skulle han aldrig själv strida i främsta ledet eller skicka in Glaukos där. Men eftersom dödens många former ständigt hänger över människan och ingen kan undfly dem, finns det inget skäl att tveka. Slutsatsen är att de lika gärna kan gå framåt eftersom de därmed antingen kommer att ge ära åt någon annan genom sin död, eller själva vinna ära genom seger (*II*. 12.310–328). Eustathios kommenterar:

Τὸ δὲ «ἢ ἐ τῷ εὐχῷ ὀρέζομεν ἢ ἐ τῆς ἡμῶν» παράφρασις μὲν ἐστὶ τοῦ «ἢ ἡμεῖς ῥίψομεν τινα ἢ ἡμᾶς τῆς», πάνυ δὲ σεμνῶς πέφρασαι. μεγεθύνει γὰρ καὶ τούσδε τοὺς βασιλεῖς, εἰ τοιοῦτόν τινα

³⁹ MacIntyre, 2007, 125. Se även Redfield 1975, 116; Crisp, 2013, 15.

⁴⁰ Se vidare Murray, 1934, 83. Redfield beskriver αἰδώς som den mest genomgripande affekten i det heroiska samhället, grundad i känslighet för sociala situationer och andras omdöme. Redfield, 1975, 115.

⁴¹ Gill påpekar dock att Sarpedons tal bara är ett av många i *Iliaden* som uttrycker de etiska principer som omfattar det homeriska hjälteidealet, och att varje sådant tal måste förstås i sitt sammanhang för att undvika en förenklad bild av det homeriska hjälteidealet. Gill, 1996, 132.

ρίψουσιν, ὃς αὐτοῖς εὖχος δώσει, καὶ τὸν ἴσως δὲ αὐτοὺς τοιούτους ὄντας ρίποντα, ἐφ' οἷς εὖχος ἐκεῖνος ἔξει.⁴²

Uttrycket ”antingen skall vi tilldela någon ära, eller någon åt oss” är visserligen en omskrivning av ”antingen skall vi störta någon eller någon oss”, men det har uttryckts på ett mycket högtidligt sätt. Ty därigenom upphöjer han också dessa kungar: om de störtar en sådan, som kommer att ge dem ära, och som kanske skall störta dem, sådana som de är, kommer även denne att få ära på grund av dem.

Det heroiska idealet omvandlar därmed det faktiska utfallet av striden, att döda eller dödas, till en normativ princip, enligt vilken båda utfallen förstås i termer av ära.⁴³ Odysseus slutsats, framställd i en trängd situation, uttrycker samma grundtanke (*Il.* 11.408–10). Eustathios kommenterar:

Κακούς δὲ τοὺς δειλοὺς καὶ νῦν ἔφη παρὰ τὸ χάζεσθαι, ὅπερ ἐναντίον ἐστὶ τῷ ἐστάναι κρατερῶς. Αὐτὸ γὰρ ἔργον ἐστὶν ἀριστεύω, οὗ περίφρασις τὸ «ὃς ἀριστεύει ἐν μάχῃ».⁴⁴

Och även här sade han nu att de fega är dåliga, med utgångspunkt i att de drar sig undan, vilket är motsatsen till att stå fast med styrka. Ty just detta är den bäste krigarens uppgift, vilket omskrivs i uttrycket ”den som utmärker sig i strid”.

Då de andra grekerna flytt finner han sig stå inför en stor skara trojaner som närmar sig honom. Han överväger då mellan möjligheten till flykt eller att stanna kvar och strida. Efter ett kort övervägande kommer han fram till att det är nödvändigt för honom att stanna kvar, på grund av de heroiska ideal han omfattar, även om det innebär en stor fara:

Διδάσκει δὲ, φασίν, ἐνταῦθα ὁ ποιητής, ὡς οὐ μανιωδῶς ὀρμητέον ἐπὶ τὰ δεινά, ἀλλὰ σκεψαμένους πρότερον καὶ κρίναντας δέον εἶναι τὸ μείναι. Καὶ ὄρα καὶ νῦν πραγματικῶς τλήμονα τὸν Ὀδυσσεά, ὃς πάντων φευγόντων μένει, καὶ ὅτι τὸ μὲν φυγεῖν μέγα κακὸν ἔφη, ρίγιον δὲ τὸ ἀλῶναι μονωθέντα, μείζον τοῦτο ἐκείνου θέμενος ὡς καὶ ἐπικινδυνότερον.⁴⁵

Här, säger man, lär poeten att man inte bör ge sig på farorna på ett vanvettigt sätt utan att först ha övervägt och gjort en bedömning att det är nödvändigt att stanna kvar. Och se även nu hur Odysseus i verklig mening är uthållig som stannar kvar medan alla andra flyr, och hur han sade att flykten är ett stort ont, men att det är ännu mer fruktansvärt att bli tagen då man står ensam, eftersom han sätter detta som något större än det andra, då det också är farligare.

Efter det att Odysseus övervägt utfallen och inser faran med att stanna kvar beslutar han sig ändå för att göra detta. Menelaos kommer fram till ett annat beslut och drar sig tillbaka. De

⁴² Eust. *ad Il.* 3.404.8–11.

⁴³ Renehan påpekar att Sarpedons egen död otvetydigt framställs som heroisk (16. 462–505). Patroklos död är i jämförelse mer svårkategoriserad från en heroisk standpunkt, eftersom den föregås av Apollons ingripande och Euforbos angrepp bakifrån, varvid Patroklos försöker dra sig tillbaka in bland manskapet och Hektor slutligen rusar fram och dödar honom. Renehan, 1987, 109.

⁴⁴ Eust. *ad Il.* 3.223.17–19.

⁴⁵ Eust. *ad Il.* 3.222.23–28.

överväger båda mellan utfall som de betraktar som dåliga, men de har olika uppfattningar om vilket utfall som är det minst dåliga och agerar i enlighet med denna uppfattning.⁴⁶

I sina kommentarer till *Iliaden* och *Odysseen* behandlar Eustathios återkommande αἰδώς och νέμεσις som centrala mekanismer i den homeriska moralpsykologin.⁴⁷ Detta framkommer i en kommentar till den passage från *Odysseen* där Odysseus låter binda sig vid masten för att kunna motstå sirenernas sång (*Od.* 12.4–54). Eustathios för in en moralpsykologisk dimension i de fysiska repen där dessa kan förstås som en framställning av hur inre krafter, specifikt de normreglerande principerna αἰδώς och νέμεσις, håller hjälten tillbaka från att ge efter för sina impulser:

Οἱ δὲ τὸν Ὀδυσσεῦα δεσμοῦντες ἀργαλέοι δεσμοὶ, ὃ δὴ τρόπος ἐτυμολογίας ἐστί, ῥηθεῖεν ἄν εἶναι ἢ αἰδώς καὶ ἢ νέμεσις, ὅφ' ὧν ἐπεχόμενος Ὀδυσσεὺς οὐχ' ἠττήθη τῶν Σειρήνων, αἰδούμενος εἰ νεμεσηθεῖ τὰ δευτερεῖα τῶν ἐταίρων φερόμενος, καὶ ἄλλους ὑπαλείφων εἰς ἀρετὴν αὐτὸς ἀκρατῆς γένηται ἡδονῆς. καὶ ἰδοὺ ὄφελος τῷ Ὀδυσσεὶ καὶ τοῦτο ἐκ τῶν φίλων συμπορισθέν.⁴⁸

Men de plågsamma band som fjättrar Odysseus, vilket är ett slags etymologiskt tolkningsätt, skulle kunna sägas vara skam och indignation. Hållen tillbaka av dessa besegrades inte Odysseus av sirenerna, då han kände skam om han skulle bli klandrad i det han intar andraplatsen i förhållande till sina följeslagare, och att han, då han uppmanar andra till dygd, själv skulle visa sig vara utan självbehärskning i fråga om njutning. Och se, det blev till gagn för Odysseus, och och även detta tillhandahållet av vännerna.

Odysseus väjer för möjligheten att framstå som underlägsen inför sina följeslagare. Hans skamkänsla, αἰδώς aktiveras av tanken på de närvarandes omdöme och det klander, νέμεσις, som han kan bli föremål för. Denna medvetenhet fungerar enligt Eustathios likt fysiska band som håller tillbaka honom.

Att uppvisa mod och ta ansvar för sina stridskamrater tillhör hjälteidealet.⁴⁹ I bok 16 konfronterar Glaukos Hektor med en förebråelse att denne har försummat sina allierade, lykierna, som slåss för trojanernas sak. Nu har en av deras ledare, Sarpedon, dödats av Patroklos, och Glaukos eggjar trojaner och lykier till strid så att myrmidonerna inte ska ta Sarpedons vapen och vanhelga hans kropp (*Il.* 16.544). Patroklos, som har dödat Sarpedon, manar samtidigt de båda Ajanterna att stå emot trojanernas försök att försvara Sarpedons kropp (*Il.* 16.555). Såväl Glaukos som Patroklos försöker väcka en inre drivkraft hos sina stridskamrater. Glaukos manar fram indignation inför den skam och vanära det skulle innebära att låta en fallen stridskamrat bli skändad av fienden, och han fokuserar på att de skall hålla

⁴⁶ Gill har påpekat att Odysseus här visar att han vet hur en ledare förväntas agera, och det finns egentligen inget utrymme för, eller behov av, något ytterligare övervägande. Gill, 1996, 87-88. Fenik hävdar i samma anda att det inte föreligger något egentligt övervägande hos Odysseus, eftersom att fly är inte en utväg han på allvar överväger, givet att en stridsman är bunden av hedersregler. Fenik, 1978, 72.

⁴⁷ Andras νέμεσις framkallar αἰδώς hos en själv och skam är då ett slags hypotetisk förväntan om klander. Cairns formulerar saken så att αἰδώς förutser och försöker förebygga νέμεσις. Cairns, 1993, 52. För νέμεσις som en reaktion på kränkt ära eller på underlåtenhet i strid, se Redfield, 1975, 118; jfr även Cairns, 2001, 203–19, samt Turpin, 1980, 352–67.

⁴⁸ Stallbaum, *Eust. ad Od.* 2.6.43–54.

⁴⁹ Redfield, 1975, 118.

ställningarna och ställa sig över och beskydda den fallne.⁵⁰ Patroklos manar på grekerna genom att vädja till deras tidigare duglighet och heder. Han aktiverar därigenom deras heroiska självförståelse; om de inte håller ställningarna sviker de det rykte och den duglighet de tidigare har upprätthållit. Eustathios kommenterar denna passage:

Ἵτι ὁ ἐν κινδύνῳ βοήθειαν ἕκ τινος ἐθέλων εἶποι ἂν κατὰ Γλαῦκον τὸ «ἀλλὰ φίλοι πάρστητε, νεμεσσήθητε δὲ θυμῷ», μὴ τόδε γένηται. ὁμοίως δὲ κατὰ Πάτροκλον καὶ τὸ «νῦν ὑμῖν ἀμύνεσθαι φίλον ἔστω, οἷοί περ πάρος ἦτε μετ' ἀνδράσιν ἢ καὶ ἀρείους». [...] καὶ ἔστι τὸ «νῦν ὑμῖν ἀμύνεσθαι φίλον ἔστω,» περίφρασις τοῦ νῦν ἀμύνετε. Ἵτι Γλαῦκος, ὡς ἐρρέθη, ἀφείς τὸν Ἔκτορα κοινῶς ἀξιοῖ παραστῆναι, ὃ ἐστὶν ἀμφιβῆναι, τοὺς Τρῶας νεμεσσηθέντας «θυμῷ, μὴ ἀπὸ τεύχε' ἔλονται, ἀεικίωσι δὲ νεκρόν», τὸν τοῦ Σαρπηδόνοιο, «Μυρμιδόνες, Δαναῶν κεχολωμένοι, ὄσσοι ὄλοντο, οὓς ἐπὶ νηυσὶν ἐπέφνομεν».⁵¹

Den som i fara önskar få hjälp av någon skulle, i enlighet med Glaukos, kunna säga: ”Men, vänner, träd fram och känn indignation i ert sinne”, för att detta inte ska ske. På ett liknande sätt även hos Patroklos: ”Nu må det vara er kärt att försvara er, sådana ni förr var bland män, eller ännu bättre.” [...] Och uttrycket ”nu må det vara er kärt att försvara er” är en omskrivning av ”försvara er nu”. Glaukos, som tidigare sagts, efter att ha lämnat Hektor, uppmanar trojanerna, gripna av harm i sitt inre, att samfällt träda fram, det vill säga omgärda, ”så att de inte skall ta rustningen och skända liket”, nämligen Sarpedons, ”Myrmidonerna, förbittrade över danaerna, så många som gick under, dem vi dräpte vid skeppen.”

Omskrivningen mildrar imperativet genom att framhäva den inre motivationen hos de tilltalade. Farhågan för social stigmatisering, att ådra sig klander, νέμεσις, framträder i Glaukos uppmaning till soldaterna νεμεσσήθητε δὲ θυμῷ. Cairns har uppmärksammat att νεμεσσήθητε här syftar till att framkalla en reaktion hos de tilltalade som avser den indignation och skam de själva bör känna inför risken att låta kroppen skändas. Det är alltså inte en uppmaning med Patroklos som objekt.⁵² I Patroklos uppmaning är det i stället den inre föreställningen om skam, αἰδώς, som uttrycks med φίλον ἔστω där han appellerar till de grekiska soldaternas självkänsla som framgångsrika krigare.

Som Bernard Williams har uppmärksammat är skam inte uteslutande en angelägenhet i de fall där det faktiskt förekommer någon betraktare av en handling; stundom är en föreställningen om en möjlig betraktare och hur denne skulle reagera tillräcklig för att aktivera skam.⁵³ Detta är möjligt i och med att αἰδώς är ett slags idealiserad norm som har kommit att bli en del av individens självuppfattning genom en internalisering av andras förväntade reaktioner.⁵⁴ Detta förhållande kommenteras av Eustathios i hans definition av αἰδώς och νέμεσις:

⁵⁰ I bok 17 vädjar Menelaos till grekernas νέμεσις när han framställer hur Patroklos kropp kommer att lämnas åt Trojas hundar för att skändas (17. 254–55). Om de misslyckas med att försvara Patroklos är det ett slag mot deras αἰδώς och det kommer att medföra en hotande νέμεσις riktad mot dem själva.

⁵¹ Eust. *ad Il.* 3.897.15–24.

⁵² Cairns, 1993, 84.

⁵³ ”The internalised other is indeed abstracted and generalised and idealised, but he is potentially somebody rather than nobody, and somebody other than me”. Williams, 1993, 84.

⁵⁴ Redfield, 1975, 116.

Αἰδοῦς δὲ καὶ νεμέσεως ἢ μὲν αἰδῶς ἐξ ἡμῶν αὐτῶν, ἢ δὲ νέμεσις ἐξ ἄλλων, πρὸς οὓς τὴν αἰδῶ ἔχομεν ἐν ὀφθαλμοῖς οὖσαν, κατὰ τὸ «αἰδῶς ἐν ὀφθαλμοῖς». ὅπερ σημείωσαι διὰ τὴν ἐπιχωριάζουσιν τοῖς ἄρτι παρὰχρησιν. Ἀριστοτέλους γὰρ φιλοσοφώτατα παραδομένου οἰκητήριον αἰδοῦς εἶναι τοὺς ὀφθαλμούς, οἱ μετ' αὐτὸν παρήγαγον τὸ νόημα εἰς παροιμίαν ἀστείαν τὴν «αἰδῶς ἐν ὀφθαλμοῖς», ἥγουν αἰδούμεθα οἱ πολλοὶ τῶν ἀνθρώπων οὐκ ἀεὶ, ἀλλ' ἕως ἂν τινὰς βλέπωμεν.⁵⁵

När det gäller αἰδῶς och νέμεσις utgår αἰδῶς från oss själva medan νέμεσις kommer från andra, i förhållande till vilka vi har skammen som befinner sig i ögonen, enligt uttrycket ”skam i ögonen”. Lägg märke till just detta på grund av den allmänt förekommande användningen hos de samtida. Ty då Aristoteles på ett ytterst filosofiskt sätt har förmedlat att ögonen är skammens boning har de som kom efter honom utvecklat denna tanke till det fyndiga ordspråket ”skam finns i ögonen”, det vill säga, de flesta människor känner inte alltid skam, utan endast så länge vi ser några andra.⁵⁶

Med utgångspunkt i denna aristoteliska grund preciserar Eustathios att αἰδῶς visserligen är en inre känsla men att dess verksamhet förutsätter en orientering mot andras förväntade reaktioner. Exempel som visar på detta är när Hektor svarar Andromake som har bett honom ha medkänsla för henne och deras son (*Il.* 6.407–39) samt när han står framför Trojas murar för att möta Akilles (*Il.* 22.99–108). I den första situationen svarar Hektor att han visserligen tar till sig det hon säger, men att han inte kan undvika att gå ut i strid då han hyser en stor skam inför trojanerna och trojanskorna (*Il.* 6.441–46). Eustathios kommenterar:

Καὶ σημείωσαι ὅτι καὶ ἐκ μαθήσεως οἶδε τὰς ἀρετὰς περιγίνεσθαι ὡς διδακτὰς οὖσας τῷ συνεθισμῷ, καὶ μονίμους δὲ δοξάζει αὐτάς, ὡς προεῖρηται, καθότι καὶ ἐπιστῆμαι πρὸς τινῶν ἐλέγοντο διὰ τὸ κατ' αὐτάς στάσιμον.⁵⁷

Lägg också märke till att han även genom inläring vet att dygderna uppkommer som varande lärbara genom tillvänjning, och att han också anser dessa som beständiga, såsom tidigare sagts, i det att de även av en del kallats vetenskaper på grund av stabiliteten hos dem.

Eustathios lägger vikt vid att Homeros, genom Hektors ord om den skam han känner, visar att dygd som förvärvats genom vana är stabil och svår att avlägsna. Hektors skam är så djupt liggande att han inte kan avvika från denna.⁵⁸ Han har andra möjligheter till handling men väljer att gå ut i strid. På så sätt framstår hans handlande som redan bestämt av den självbild han inte kan avvika från. I bok 22 är det återigen αἰδῶς som hindrar honom från att dra sig tillbaka in i staden då han inväntar den anstormande Akilles utanför Trojas murar. Han föreställer sig skammen inför Polydamas som rått honom att dra sig tillbaka innanför murarna med de trojanska styrkorna. Det var ett misstag att han ignorerade dennes råd och han har som en följd försatt sitt folk i fara. Nu kan detta komma att hållas emot honom. Hektor visar i sitt övervägande att han, enligt Gill, har internaliserat ett antal reaktiva attityder, det vill säga den

⁵⁵ Eust. *ad Il.* 3.447.18–24.

⁵⁶ Aristoteles, *AR* II.6 1384b18.

⁵⁷ Eust. *ad Il.* 2.359.10–13.

⁵⁸ Aristoteles säger uttryckligen att de moraliska dygderna inte uppkommer av naturen utan genom vana, och att vi lär oss det vi ska göra genom att göra det. (EN 1103a14), (EN 1103b21–23).

förväntade reaktionen från underordnade.⁵⁹ Eustathios noterar att den norm som upprätthåller det heroiska idealet här leder till Hektors undergång; en ärofull död för honom framstår som den enda möjligheten, eftersom han betraktar ett tillbakadragande som en skamlig utväg. Hektor inser alltså att det är han själv som i sitt övermod drivit situationen till en punkt där hela Troja nu är i fara:

δι' οὗ δείκνυται, ὡς πολλὰ φαῦλα συνειδότες πολλοὶ σφίσιν αὐτοῖς οὐκ ἀνέχονται ὑφ' ἑτέρῳ αὐτὰ ὀνειδίεσθαι, οὕτω τις καὶ ἑαυτὸν τύπτων ἢ τὰ οἰκεῖα καταστυγόμενος ἢ τοὺς ἑαυτοῦ καταβλάπτων οὐκ ἂν ὑπὸ ἄλλων αἰροῖτο ὥσπερ οὐ πάσχειν, οὕτως οὐδ' ἀκούειν τοιαῦτα.⁶⁰

Härigenom visas att många som är medvetna om många dåliga drag hos sig själva inte uthärdar att bli förebrådda för dem av någon annan. På samma sätt skulle den som slår sig själv, eller förslösar sin egendom eller skadar sina egna, inte välja detta av andra, liksom han inte vill utsättas för sådant, vill han heller inte höra det.

Hektor är alltså medveten om sitt misstag och att det kan bli föremål för andras klander. Skammen är närvarande i han självinsikt att han har agerat omdömeslöst och även i hans föreställning om hur andra kan komma att kommentera hans agerande. I analogin med en person som på olika sätt skadar sig själv och förslösar sina tillhörigheter, men där denne inte skulle finna sig i samma beteende om det var någon annan som gjorde detta mot honom, åskådliggörs både den självinsikt Hektor besitter och att han inte kan tolerera att någon annan, i synnerhet inte denne står under honom i hierarkin, påtalar detta. Det senare skulle vara en oacceptabel kränkning av hans status.⁶¹ I en passage i kommentaren till Menelaos monolog skriver Eustathios att det i övervägandet finns en ”erinran om en skadlig skam” μνήμην αἰδοῦς βλαβεραῆς, vilket syftar på utfallet att Menelaos skulle besluta sig för att följa sin skam och stanna kvar och möta den trojanska övermakten.⁶² Tanken på en sådan skadlig form av skam har bäring även på Hektors agerande; dennes skam kommer att leda dennes undergång, just i avsaknad av en sådan lämplig avvägning. Eustathios förordar för dessa fall att den som överväger innehar en situationsanpassad skam och därmed undviker att följa rigida inlärdade mönster för sitt handlande.

Skamkänsla inför andra framträder i olika sammanhang i *Iliaden*. Ajas vädjar i ett pressat läge att grekerna ska visa skam inför varandra, varvid de hörsammar honom och ställer sig att försvara skeppen (*Il.* 15.560–64). Eustathios kommenterar:

φησὶ γὰρ ὁ Αἴας φιλοτιμούμενος ἀντιλαλεῖν Ἑκτορι «ὦ φίλοι, ἀνέρες ἔστε, καὶ αἰδῶ θέσθ' ἐνὶ θυμῷ, ἀλλήλους τ' αἰδεῖσθε κατὰ κρατερὰς ὑσμίνας». Εἶτα τὸ γνωμικόν «αἰδομένων δ' ἀνδρῶν πλέονες σοοί» καὶ ἐξῆς. Ὅτι τὸ ὑπήκουσαν περιφράζων φησὶν «ἐν θυμῷ δ' ἐβάλλοντο ἔπος», ἤγουν εἰς νοῦν ἔθεντο ὡς οἷα νοθετηθέντες.⁶³

Ty Ajas, då han ivrar att ge Hektor svar på tal, säger: ”Vänner, var män! Lägg skam i ert sinne och visa skam inför varandra i de hårda striderna”. Därefter det gnomiska uttrycket ”bland män

⁵⁹ Gill, 1996, 83; Gaskin, 1990, 13.

⁶⁰ Eust. *ad Il.* 4.583.10–13.

⁶¹ Redfield, 1975, 119.

⁶² Eust. *ad Il.* 4.20.5. Se nästa kapitel.

⁶³ Eust. *ad Il.* 3.766.10–14.

som känner skam är fler säkra” och så vidare. Då han omskriver uttrycket ”de lydde” säger han ”de lade yttrandet i sitt sinne”, det vill säga de tog det till sig i tanken, liksom de blivit tillrättavisade.

Eustathios uppmärksammar den retoriska uppbyggnaden i Ajas uppmaning: θέσθ' ἐνὶ θυμῷ som avser den inre dispositionen, att placera αἰδῶς i sinnet, medan ἀλλήλους αἰδεῖσθε avser den yttre handlingen, att visa vördnad inför vapenbröderna. Han identifierar inte uttryckligen θυμός med νοῦς här, men behandlar de homeriska uttrycken som funktionellt likvärdiga när uppmaningen tas in och blir handlingsstyrande.

I det andra fallet återopas andra människor utanför denna begränsade krets när Nestor hos soldaterna åkallar minnet av deras anförvanter.⁶⁴ Trojanerna fortsätter att avancera och grekerna är tvungna att retirera till en plats i lägret där de samlas i en stor klunga (*Il.* 15.653–67):

Ὅτ' τὸ αἴτιον ἐπάγων φησὶν· «ἴσχε γὰρ αἰδῶς καὶ δέος», αἰδῶς μὲν, εἰ φανοῦνται κακοί, δέος δὲ τὸ περὶ τῶν νεῶν ἢ καὶ τὸ ἀπὸ τῶν στρατηγῶν ἢ καὶ τὸ ἐξ ἑαυτῶν. διὸ ἐπάγει «ἀζηχῆς γὰρ ὀμόκλεον ἀλλήλοισι».⁶⁵

Och när han [Homeros] anför orsaken till detta säger han: ”ty skam och fruktan höll tillbaka”. Å ena sidan skam, om de skulle komma att framstå som usla, å andra sidan fruktan, antingen för skeppen, eller den som kommer från befälhavarna, eller den som uppstår inom dem själva. Därför tillägger han: ”ty de ropade utan uppehåll till varandra”.

Denna passage visar hur Eustathios urskiljer de faktorer som styr handlandet; αἰδῶς framträder som en reaktion på en social exponering i form av en rädsla hos var och en att framstå som usla inför varandra, under det att δέος uppträder i tre former, en fruktan för situationen (skeppens säkerhet), en fruktan som härrör från befälhavarna samt en inre fruktan som uppkommer ur individerna själva. Soldaternas handlande bestäms därmed av ett samspel mellan en föreställning om den yttre blicken, sociala relationer och den inre känslan:

Σημείωσαι δὲ ὅτι τε ἐν τῷ «ὕπερ τοκέων γουνούμενος» ὁ μὲν ποιητῆς οὐ τὸ πᾶν εἶπεν, οἷα ἐπιδραμῶν κατὰ σχῆμα καιρίου γοργότητος, Νέστωρ δὲ ὑποκαταβάς ὑπὲρ παίδων καὶ ἀλόγων καὶ κτήσεως καὶ τοκήων λίσσεται, καὶ ὅτι Ὅμηρος μὲν τῷ αἰτίῳ συμπεριέλαβε καὶ τὰ μετ' αὐτό, Νέστωρ δὲ οἴκτου τε καὶ πειθοῦς ἔνεκεν ἐμνήσθη καὶ τῶν αἰτιατῶν, καὶ ὅτι Ὅμηρος μὲν τῇ ἐννοίᾳ ἐκ τῶν τοκέων μόνων διέβη καὶ εἰς τὰ ἐξῆς, Νέστωρ δὲ ἐξ ἐκείνων εἰς τοὺς τοκέας ἀναβέβηκεν, ὡς ἡ Ὅμηρικὴ φράσις δηλοῖ. Τὸ δὲ «ἄλλων ἀνθρώπων» πάνυ ἐντρεπτικόν ἐστι. τὸ γὰρ ἀλλήλους αἰδεῖσθε, ὅπερ ἀλλαγῶς ἐρρέθη, οὐ τοσοῦτον ἐντρέπει.⁶⁶ [...] Τὸ δὲ «οὐ παρεόντων» πολὺν ἔχει νοῦν. οἷς μὲν γὰρ οὐ πάρεισι γονεῖς καὶ ἄλοχοι καὶ παῖδες ὡς τεθνεῶτες, γουνάζομαι ὑπὲρ ἐκείνων ἄλλως, οἷς δὲ οὐ πάρεισι μὲν, ζῶσι δέ, γουνάζομαι, ἵνα ζῶντες ὑμεῖς ἐν τῷ περισωθῆναι δι' ἀμύνης γένησθῆ ποτε τῶν οἰκείων.⁶⁷

⁶⁴ Cairns påpekar att Nestors åkallande av såväl döda som levande anförvanter visar att det föreligger en tanke om ”a community of honour”. Cairns, 1993, 70.

⁶⁵ Eust. *ad Il.* 3.780.17-19.

⁶⁶ Eust. *ad Il.* 3.781.15–24.

⁶⁷ Eust. *ad Il.* 3.781.26–29.

Notera att i uttrycket "bönfallande för föräldrarna" har poeten inte sagt allt, i det att han hastar förbi enligt en figur av träffande snabbhet⁶⁸ och att Nestor däremot, efter att ha gått ned stegvis, bönfaller för barn, hustrur, egendom och föräldrar, och att Homeros genom orsaken inbegripit det som följer därav, medan Nestor, för att väcka medlidande och vinna övertygelse, även nämner det som följer av orsaken. Och medan Homeros i tanken går vidare från enbart föräldrarna till det som följer därpå, har Nestor däremot stigit upp från dessa till föräldrarna, såsom den homeriska formuleringen visar. Uttrycket "andra människor" är starkt skamväckande. Ty uttrycket "visa respekt för varandra", som sägs på annat ställe, inger inte samma skamkänsla. [...] Uttrycket "de ej närvarande" har en stor innebörd. Ty för dem vars föräldrar, hustrur och barn inte är närvarande därför att de är döda, bönfaller jag på ett annat sätt för deras skull; men för dem vars anhöriga visserligen inte är närvarande men lever, bönfaller jag för att ni, medan ni lever, i det att ni räddas genom försvar, en gång må bli till för era egna.

Eustathios konstaterar att Homeros i första läget har använt en mer komprimerad stil, men när Nestor sedan talar till soldaterna behöver han vara mer utförlig i sin framställning för att åstadkomma den önskade effekten, det vill säga få dem att känna skam och på så sätt få dem engagerade i den fortsatta striden. Uppmaningen att känna skam är ett försök av Nestor att återställa den disciplin som riskerar att upplösas i en situation av allmän desperation och modlöshet. Soldaternas förväntade skam är knuten till det ansvar var och en har för sina stridskamrater, och det är en uppmaning som i första hand avser att ta kontroll över den konkreta situationen genom att egga till strid.⁶⁹ Men Nestor driver sin uppmaning ytterligare ett steg och framställer även deras anhöriga, både de levande och de döda.⁷⁰ Han förespeglar ett fjärran mål, att soldaterna genom sitt handlande säkerställer att de har möjlighet att någon gång återvända hem.

Det tredje fallet visar hur αἰδώς, när detta begrepp väl har blivit internaliserat, möjliggör att själva ordet αἰδώς kan användas som ett eggande stridsrop. När Hera i sin föresats att förnya grekernas stridsvilja i stunden har antagit Stentors skepnad utropar hon αἰδώς, Ἀργεῖοι, κάκ' ἐλέγχεα, εἶδος ἀγητοί (II. 5.787). Hera använder alltså αἰδώς som ett medel att påverka soldaternas sinnen och i förlängningen deras agerande. Eustathios kommenterar:

Προσφυνῶς δὲ Ὀμηρος μὴ ἔχων ἀριστείαν τινὰ τῇ Ἥρᾳ προσάψαι ὡς ἀέρι, ποιεῖ γοῦν αὐτὴν μέγα βοῶσαν καί, καιρίως εἰπεῖν, Στεντόρειον, ἐπεὶ πᾶσα φωνὴ ἀέρος ἐστὶ πληγὴ ἢ πεπληγμένος ἀήρ.⁷¹

På ett träffande sätt låter Homeros, då han inte har någon egentlig krigarbragd att fästa på Hera som varande luft, henne åtminstone ropa högt och, träffande sagt, stentoriskt, ty varje röst är en luftstöt eller luft som blivit slagen.

⁶⁸ I fråga om denna stilfigur skriver van der Valk att Eustathios ansåg att poesin var en del av retoriken, och att han framlade exempel på retoriska grepp hos Homeros "Praesertim schema, quod vocatur γοργότης (celer et vehemens genus dicendi) ab episcopo commemoratur". van der Valk, *Eust. ad II.* 1.XCIII.

⁶⁹ Cairns skriver "In the use of the word ἀλλήλους (each other), too, we see how the members of each contingent are the guarantors of their fellow's bravery". Cairns, 1993, 68.

⁷⁰ Som Cairns har påpekat är det inte så att man i detta fall kan förutsätta att en individ ens skulle överväga att ge efter för feighet vid det här tillfället. Det vore knappast möjligt för någon att agera på en sådan tanke, då alla omkring med sina rop påminner om det skamliga i detta. Cairns, 1993, 69.

⁷¹ Eust. *ad II.* 2.202.3–5.

Eustathios utläggning av den här passagen sker medelst en naturfilosofisk förklaring; eftersom Hera inte har någon ἀριστεία i fysisk bemärkelse har Homeros tilldelat henne en förmåga att vara handlingskraftig tack vare nyttjandet av rösten och språket. Ljud är enligt den här förklaringen luft som har kommit i rörelse, och i förlängningen åstadkommer Hera en förändring av soldaternas sinnesstämning då de uppfattar stridsropet.

Som en motsats till dessa exempel tycks Paris sakna förståelse för αἰδώς och νέμεσις. Han visar ringa engagemang för de strider han själv ytterst har förorsakat. Hektor förebrår honom för att han dragit sig tillbaka till sitt gemak medan striden rasar kring Troja och män faller för hans skull (*Il.* 6.318–51). Hektors avsikt är uppenbarligen att framkalla en känsla av αἰδώς hos honom, och Paris medger att Hektors förebråelse är berättigad, men förklarar att han inte dragit sig undan av vrede eller indignation mot trojanerna utan av sorg (*Il.* 6.335–36). I sin kommentar till dessa verser framhåller Eustathios att Paris visserligen erkänner Hektors vrede som berättigad men att han, Paris, tidigare även sagt att han hyser indignation mot trojanerna. Detta finner Eustathios vara motsägelsefullt då indignation endast kan riktas mot det moraliskt förkastliga, och i detta fall är det Paris själv som är orsaken till det skamliga. Hans anspråk på νέμεσις är därför felriktat och han tycks inte ens förstå dess innebörd. Därefter övergår Eustathios från förklaring av den specifika situationen till en moralisk generalisering:

Ἰστέον δὲ ὅτι τὸ μὴ νέμεσιν εἰδέναι καὶ αἴσχα καὶ τὸ ἐξῆς, ὡς ἀνωτέρω κεῖται, χαρακτήρ ἐστὶν ἥθους θρασέος καὶ οὐδὲ ἔμφορος, καὶ ὅτι ὡς τὰ πρὸς τι δοκεῖ ἀντικεῖσθαι ἢ νέμεσις καὶ τὸ αἴσχος, ὃ τε γὰρ νεμεσῶν ἐπ' αἰσχροῖς νεμεσᾷ καὶ ὁ αἰσχυνόμενος νεμεσῶντα αἰσχύνεται.⁷²

Man bör veta att det att inte känna till indignation och skamliga ting och det som följer därpå, såsom det står ovan, är kännetecknet på ett fräckt och omdömeslöst sinnelag, och att indignation och skam tycks stå i ett relationellt motsatsförhållande, ty den som hyser indignation gör det över skamliga ting och är indignerad, och den som känner skam gör det inför den som hyser indignation.

Eustathios uppfattar νέμεσις och αἴσχος som ömsesidigt definierade affekter där νέμεσις riktas mot det skamliga som objekt, medan αἴσχος uppstår i relation till den andres moraliska reaktion. I Paris fall handlar det inte om fysisk feighet utan om att han är oförmögen att rätt uppfatta och värdera den sociala situation som reglerar hjältehandlandet, vilket sammantaget är ett uttryck för en bristfällig karaktär, och han framstår därmed som motsatsen till den homeriska hjälten. Detta förklarar varför Paris inte inser den skada på anseendet som hans handlande medför då han är okänslig för andras moraliska omdömen.

Ett exempel på αἰδώς i betydelsen vördnad inför en överordnad inträffar när Agamemnons härolder, som är medvetna om att Agamemnons order är orättfärdig, känner både rädsla och skam inför Akilles när de anländer till hans lägerplats för att hämta Briseis (*Il.* 1.331–34). Eustathios kommenterar:

Ἵτι φόβος τε ὑπὴν τοῖς κήρυξι καὶ αἰδώς, ὀπηνίκα τὸν Ἀχιλλέα εἶδον· φόβος μὲν διὰ τὴν φθάσαν λαληθῆναι ἀπειλὴν ὑπ' αὐτοῦ· αἰδώς δὲ διὰ τὴν τοῦ ἥρωος ἀρετήν. διό φησι· «τὸ μὲν

⁷² Eust. *ad Il.* 2.328.5–9.

ταρβήσαντε καὶ αἰδομένω βασιλῆα στήτην». ἔφη δὲ καὶ ὅτι ἀέκοντες ἔβαινον· ἤδεισαν γὰρ οὐκ ἐπὶ δίκαιοις βαίνοντες, ἐπειθοντο δὲ ὅμως τῷ βασιλεῖ.⁷³

Det fanns både fruktan och vördnad hos härolderna när de såg Akilles: fruktan på grund av det hot som redan tidigare hade uttalats av honom, men vördnad på grund av hjältens förträfflighet. Därför säger han ”de båda blev stående, efter att ha gripits av fruktan och visande vördnad för kungen”. Han sade också att de gick motvilligt, ty de visste att de inte gick i en rättfärdig sak, men de lydde ändå kungen.

Till skillnad från Paris uppvisar härolderna en efter omständigheterna anpassad moralisk reaktion då de är fullt införstådda med det normativa system som reglerar relationerna i det homeriska samhället. Eustathios urskiljer två moment i häroldernas tvekan, dels φόβος som är en reaktion på Akilles personliga vrede, dels αἰδώς som är en reaktion på hans sociala status, det vill säga deras vördnad inför en överordnad. Härolderna agerar ovilligt då de är medel för Agamemnons orättvisa beslut, men samtidigt styrs de av sin internaliserade känsla av αἰδώς inför den kungliga auktoriteten hos både Akilles och Agamemnon.

I bok 4, när vapenvilan brutits närmar sig Agamemnon i tur och ordning de grekiska anförarna, däribland Nestor, Odysseus och Diomedes, för att mana på dem. I mötet med Diomedes jämför han honom med dennes far Tydeos, till Diomedes nackdel. Diomedes, som respekterar Agamemnons ställning, tiger till en början inför kungens förebråelser innan han svarar (*Il.* 4.411–18).⁷⁴ Eustathios påpekar att det finns flera orsaker till att Homeros låter personer tiga:

οὐ μόνον οὖν ἐκπληξίς αἰτία σιγῆς, ἀλλὰ καὶ αἰδώς. Διομήδης οὖν ἐνταῦθα σιγᾷ, αἰδεσθεὶς βασιλέως ἐνιπὴν αἰδοίοιο. μετ’ ὀλίγα δὲ ὁ λαὸς ἔπεται «σιγῆ δεδιότες σημάτορας», ἤγουν εὐλαβοῦμενοι τοὺς ἄρχοντας. ἐνθυμητέον δὲ καὶ τοὺς κήρυκας, οἱ σιωπῶσι ταρβήσαντες καὶ αἰδόμενοι τὸν Ἀχιλλέα.⁷⁵

Inte endast bestörtning är alltså en orsak till tystnad, utan också vördnad. Diomedes, efter att ha erfårit vördnad inför tillrättavisningen från en vördnadsvärd kung, tiger alltså här. Kort därefter följer hären ”i tystnad, som fruktar sina anförare”, det vill säga då de respekterar befälhavarna. Man bör också erinra sig härolderna, som tiger då de har gripits av fruktan och i vördnad inför Akilles.

I en konfrontation mellan en överordnad och en underordnad har αἰδώς en återhållande kraft för den underordnade och Diomedes har att förhålla sig i både ord och handling till det sammanhang i vilket han befinner sig. Han avstår därmed från att inför Agamemnon tala eller agera obehindrat eftersom hans handlande begränsas av den respekt som tillkommer någon i en överordnad ställning. Diomedes inser, som Cairns har påpekat, att kungens ställning medför ett ansvar för härens sammanhållning, och han respekterar kungens avsikt att uppegga härens stridsvilja och accepterar därför att Agamemnon yttrade sig som han gjorde.⁷⁶

⁷³ Eust. *ad Il.* 1.173.32–174.3.

⁷⁴ Se även Redfield, 1975, 116.

⁷⁵ Eust. *ad Il.* 1.776.23–27.

⁷⁶ Cairns, 1993, 96.

Ytterligare ett fall där denna dynamik mellan överordnad och underordnad gör sig gällande är i bok 7 då Hektor träder fram mellan de trojanska och de grekiska trupperna för att föreslå en envig mellan honom och den bäste bland grekerna (*Il.* 7.92–93). Eustathios kommenterar förhållandet att grekerna reagerar med tystnad i den här situationen då de erfar både skam och rädsla:

[...] τουτέστιν ἀπειπεῖν μὲν τὴν πρὸς Ἑκτορα μονομαχίαν οἱ Ἀχαιοὶ αἰδημόνως ἔσχον, εὐλαβήθησαν δὲ αὖ πάλιν τὴν πρὸς ἐκεῖνον ἔνστασιν. οὕτω φοβερός αὐτοῖς γέγονε.⁷⁷

[...] det vill säga att akajerna höll det för skamligt att avböja envigen mot Hektor, men de drog sig för att återigen träda emot honom. Så fruktansvärd hade han blivit för dem.

Men Eustathios för även fram en tolkning av deras tystnad som sträcker sig bortom fruktan och som går ut på att grekernas avvaktande hållning är ett utslag av att de inväntar kungens befallning, emedan ingen av dem vill framstå som självsvåldig och i avsaknad av tillbörlig skam. De respekterar den militära hierarkin och att Agamemnon är kung och ledare och tystnaden i den här situationen tjänar på så sätt till att bevara deras ära.⁷⁸

Som de föregående exemplen visar reagerar och agerar de homeriska personerna i enlighet med sociala normer. När Patroklos vädjar till Akilles att denne inte ska klandra honom för att han berättar att de bästa männen hos akajerna ligger sårade efter det att trojanerna brutit igenom grekernas försvarsmur och börjat sätta eld på skeppen (*Il.* 16.1–35) föregriper han Akilles reaktion med att erkänna att denne har rätt att känna harm när han nu talar för deras sak.⁷⁹ Patroklos befinner sig i ett etiskt dilemma, där han å ena sidan är bunden till Akilles genom deras djupa vänskap, men å den andra har medlidande med sina tillbakapressade stridskamrater. Patroklos inser att varje försök att få Akilles att strida kan tolkas som en brist på respekt för den oförrätt Akilles utsatts för av grekerna. Deras vänskap innebär att Patroklos kan vara mer rättfram på ett sätt som ingen annan bland grekerna vågar. När han nu luftar sin omsorg om grekerna är det som en vän som påminner om plikten att ha omsorg om sina stridskamrater. Eustathios kommenterar:

Τὸ δὲ «μὴ νεμέσα, τοῖον γὰρ ἄχος βεβίηκε» λεχθεῖ ἂν ὑπὸ τοῦ ἐν τῷ δέεσθαι μεμφομένου. Ὅρα δὲ ἐν τῷ «μὴ νεμέσα» καὶ ὅτι συντρέχων τῷ Ἀχιλλεῖ ὁ ἑταῖρος ὁμολογεῖ μὲν ὡς νεμεσητόν τι ποιεῖ θηλυπρεπῶς οὕτω κλαίων, καὶ ταῦτα ὑπὲρ Ἀχαιῶν, ὧν ἡ εἰς τὸν Ἀχιλλεῖα ὑπερβασία δῆλη ἐστίν, ὅμως δὲ οὖν ζητεῖ συγγνωσθῆναι. τὸ γὰρ «μὴ νεμέσα» ταυτόν ἐστι τῷ εἰ καὶ νεμεσᾶς δικαίως δηλαδὴ μεμφόμενος, ἀλλὰ μὴ οὕτω ποιεῖ. Ἰστέον δὲ ὅτι τὸ «μὴ νεμέσα» δύναται καὶ αὐτὸ παροιμιωδῶς ποτε λέγεσθαι, ὡς καὶ ἀλλαγῶ τὸ «οὐ νέμεσις».⁸⁰

Uttrycket ”klandra inte, ty en sådan sorg har kommit över mig” skulle kunna sägas av någon som blir förebrådd medan han bönfaller. Och lägg vidare märke till i uttrycket ”klandra inte” att vännen, då han skyndar till Akilles, medger att han gör något klandervärt genom att gråta så

⁷⁷ Eust. *ad Il.* 2.410.22–411.2.

⁷⁸ Eust. *ad Il.* 2.411.2–6.

⁷⁹ Cairns påpekar att ”when a character urges, ’feel no *nemesis*’ (*μὴ νεμέσα*, etc), he is effectively apologizing beforehand for his annoying behaviour which he nevertheless feels is demanded on the particular occasion”. Cairns, 1993, 53.

⁸⁰ Eust. *ad Il.* 3.799.25–32.

kvinnligt, och detta för akajernas skull, vars överträdelse gentemot Akilles är uppenbar, men att han likväl söker bli förlåten. Ty ”klandra inte” är liktydigt med ”även om du med rätta klandrar, det vill säga rätteligen förebrår – gör ändå inte så”. Man bör också veta att uttrycket ”klandra inte” ibland kan sägas ordspråksmässigt, liksom också uttrycket ”det är inte klandervärt” på andra ställen.

Som Eustathios här lyfter fram är Patroklos tårar dels ett uttryck för sorg, dels en moralisk markering. Genom μή νεμέσῃ erkänner han själv att hans handlande är klandervärt, givet att han som vän i första hand bör beakta den skymf grekerna utsatt Akilles för, men han förekommer Akilles förväntade reaktion och söker förlåtelse. Eustathios visar hur detta uttryck, μή νεμέσῃ, fungerar som en social konvention som tillåter individer att göra avsteg från den etablerade hierarkin utan att därmed utmana dennas legitimitet.

Uttrycket οὐ νέμεσις, som Eustathios nämner ovan, kan användas i situationer där någon anser att en särskild handling är förbunden med νέμεσις men där denna ändå kan behandlas med ett visst mått av tolerans. En förutsättning är dock att handlingen i tillräcklig grad accepteras av den sociala gemenskapen, trots att handlingen ligger nära gränsen för det otillåtna.⁸¹ Ett sådant fall som Eustathios kommenterar rör Trojas äldste då de hävdar att det inte är klandervärt, οὐ νέμεσις, att trojaner och greker under tio år har stridit på grund av Helenas skönhet (*Il.* 3.146–60). De yttrar dessa ord lågmält till varandra eftersom det är skamligt för dem att beundra en sådan skönhet, då de förväntas ha lämnat bakom sig känslor som hör till ungdomen. Dock bör man undersöka, anser han, om uttrycket οὐ νέμεσις verkligen är tillämpligt i det här fallet.⁸² Eustathios bedömning är att uttrycket οὐ νέμεσις är befogat så länge detta används för att erkänna det skönas naturliga och närmast oundvikliga dragningskraft. Handlingens objekt, och den uppskattning denna röner, är därför inte klandervärda, men när en sådan skönhet leder till gemensam förödelse och hotar samhällets fortlevnad upphör detta frikännande och ett rättmätigt klander uppkommer.

Från ovanstående exempel framträder i Eustathios läsning av Homeros ett sammanhängande normativt ramverk med begreppen αἰδώς och νέμεσις i centrum. Handlingar värderas enligt hur väl de sammanfaller med den sociala normen, och den homeriska hjälten har därmed att förhålla sig till både de yttre kraven och sin internaliserade förståelse av dessa för vad som är passande eller klandervärt. I fallet med Menelaos övervägande i bok 17 står den konkreta risken för honom att bli omringad och dödad mot de krav som uppkommer från socialt tvingande normer. Det är därmed nödvändigt att han – om han beslutar sig för att rädda sitt eget liv – förmår att inför sig själv och andra rättfärdiga detta beslut inom de ramar som den sociala gemenskapen har satt upp. I nästa kapitel behandlas hur hans rättfärdigande tar sig uttryck och hur han agerar efter sitt beslut.

4. Menelaos beslut och hans tillbakadragande

De föregående kapitlen har skildrat hur Menelaos, när han står inför hotet att övermannas av Hektor och en stor skara trojaner, måste välja mellan att stanna och kämpa eller att dra sig

⁸¹ ”One tries to avoid νέμεσις, and tolerate things which are not subject to νέμεσις”. Yamagata, 1990, 220.

⁸² Eust. *ad Il.* 1.625.15–20.

tillbaka. Hans egen skam manar honom att stanna då han inser att ett tillbakadragande skulle ådra honom ett rättmätigt klander. Dessutom tillkommer ett inslag av personlig skuld i hans övervägande eftersom Patroklos ligger fallen för hans heders skull, vilket gör att ett tillbakadragande blir än svårare att försvara i ljuset av de heroiska idealen. Hans övervägande gäller vilket av dessa utfall, att stanna och kämpa eller att dra sig tillbaka och rädda livet, som är tyngst vägande. Det som till slut faller avgörandet är att det tillkommer en faktor som radikalt förändrar bedömningsgrunden. Hektor strider med gudomligt stöd och i en sådan situation sätts det heroiska idealet att inte överge en fallen stridskamrat ur spel. Övervägandet utmynnar i att han ställer två normer mot varandra: att endast dårar strider mot gudar och att endast de feqa retirerar (*Il.* 17.98–99). Eustathios kommenterar:

εἶτα κρίνει οὐ νεμεσητὸν εἶναι χωρῆσαι τῷ Ἑκτορι, ἵνα μὴ θεομαχῆ, ἐπεὶ ὁ Ἑκτωρ ἐκ θεοῦ πολεμεῖ. Καὶ ὄρα μεγαλοπρέπειαν ἦθους. οὐ γὰρ θνητῷ ὑποχωρεῖν λέγει ἀλλὰ θεῷ.⁸³

Därefter bedömer han att det inte är klandervärdt att dra sig tillbaka för Hektor, för att han inte skall strida mot en gud, eftersom Hektor strider med stöd av en gud. Och lägg märke till karaktärens storslagenhet. Ty han säger att han inte viker undan för en dödlig, utan för en gud.

Eustathios beskriver sedan en skadlig form av skam som uppkommer när denna är en omedelbar reaktion som inte tar hänsyn till de omständigheter som föreligger, i det här fallet att Menelaos står inför en övermakt och att denna dessutom har gudomligt stöd:

Καὶ ὄρα ἐν τοῖς ῥηθεῖσι μνήμην αἰδοῦς βλαβεραῶς. εἰ γὰρ αἰδεσθεῖς ὁ Μενέλαος πολεμήσει εἰς πρὸς περιστάντας πολλούς, ὃ ἐστὶ πρὸς πάντας Τρῶας, ὡς δηλοῖ τὸ «Τρῶας δ' ἐνθάδε πάντας ἄγει Ἑκτωρ», βλαβήσεται ἄν. καὶ τοίνυν οὔτε νεμεσητέον ἀπλῶς, ἀλλ' οὐδὲ ἐπιστρεπτέον τῶν νεμεσῶντων αἰδομένων εἰκῆ, ἀλλ' ἐκάτερα, ὅτε δέον ἐστίν.⁸⁴

Och lägg märke till att i det som sagts finns en erinran om skadlig skam. Ty om Menelaos, gripen av skam, skall strida ensam mot de många som omringar honom – det vill säga mot alla trojaner, vilket uttrycket ”Hektor leder alla trojaner hit” klagör – då skulle han komma till skada. Och följaktligen bör man inte utan vidare klandra, men inte heller bör man utan urskillning ta hänsyn till dem som klandrar, utan [beakta] endera, när det är tillbörligt.

Eustathios avvisar både ett oreflekterat klander och en lika oreflekterad underkastelse inför andras klander. Istället bör νέμεσις och αἰδώς verka i rätt situation och med rätt mått. Menelaos stridskamrater bör därför inte klandra honom; ett tillbakadragande kan vara mer storslaget än ett utsiktslöst offer i situationer då man viker för något högre än en människa, som inför en gud eller ödet. Genom att identifiera en skadlig form av αἰδώς visar Eustathios hur denna i vissa fall kan fungera som en destruktiv kraft när en hjälte stannar kvar enbart på grund av rädslan för andras klander, νέμεσις, trots att situationen är hopplös.⁸⁵

Ett fall som rör ett liknande nödvändigt tillbakadragande inträffar då Zeus har bestämt att trojanerna ska gå segrande ur striden. Under hårda strider drivs grekerna tillbaka av Hektor, och

⁸³ Eust. *ad Il.* 4.19.12–14.

⁸⁴ Eust. *ad Il.* 4.20.5–10.

⁸⁵ Se vidare Cairns, 1993, 75.

Zeus förbjuder de övriga gudarna att ingripa och övervakar själv skeendet. Situationen ställs på sin spets när han slungar iväg en blixtnedslåg som slår ned framför Diomedes vagn, varvid Nestor förstår situationens allvar och att de omedelbart behöver dra sig tillbaka. Diomedes tvekar emellertid då han fruktar att Hektor ska kunna skryta om att han, Diomedes, flydde i skräck (*Il.* 8.139–144). Nestor ser blixten som en påminnelse om att Hektor, för denna dag, har gudomligt stöd, och av denna anledning är det nödvändigt med ett tillbakadragande för att inte trotsa Zeus uttalade vilja.⁸⁶ Eustathios kommenterar:

Ἐθέλει γὰρ εἰπεῖν ὡς, ἐπεὶ ἐθέλουσιν ἡμῖν διώκειν τὸν Ἑκτορα οὐκ ἐπακολουθεῖ θεόθεν ἰσχύς, στρεπτεόν τοὺς ἵππους εἰς φυγὴν. Τὸ δὲ «σήμερον» τοῦ νῦν ἐστὶ συνήθως διασαφητικόν, ἵνα μὴ ἀχθεσθῆ ὁ Διομήδης νοήσας πλατικῶς τὸ «νῦν κῦδος ἔσται τῷ Ἑκτορι». Οὐ γὰρ μοι πολλάς, φησὶν, ἡμέρας δηλοῖ τὸ νῦν, ἀλλὰ μόνην τὴν σήμερον.⁸⁷

Ty han vill säga att eftersom en kraft inte åtföljer från gudomligt håll när de vill att vi skall förfölja Hektor, måste hästarna vändas till flykt. Ordet ”idag” är enligt vanligt språkbruk ett förtydligande av ”nu” för att Diomedes inte skall bli förargad genom att uppfatta uttrycket ”nu skall äran vara Hektors” i alltför vid mening. Ty ”nu”, säger han, betecknar för mig inte många dagar, utan endast denna dag.

Samma tanke, att gudarnas gunst är föränderlig, framställs av Aineas i bok 20 då han möter Akilles i stridsvimlet. Akilles påminner hånfullt Aineas om att de mötts förut i strid, och att Aineas då drevs på flykt. Aineas svarar med ett långt tal där han redogör för deras respektive härstamning och avslutar med att konstatera att det är Zeus som efter eget godtycke ökar eller minskar människors duglighet (*Il.* 20.178–242). Eustathios kommenterar:

Ὅτι γνωμικὸν τὸ «θεὸς ἀρετὴν ἀνδρεσσιν ὀφέλλει τε μινύθει τε ὅπως κεν ἐθέλησιν». ὁ γὰρ, ἦτοι οὗτος, «κάρτιστος ἀνάντων». φησὶ δὲ τοῦτο Αἰνεΐας ὡς ὄνειδισθεὶς μὲν ὑπὸ Ἀχιλλέως εἰς τὴν ποτε φυγὴν, οἰόμενος δὲ, ὡς εἰ καὶ πρόην μινύθων ἦν αὐτῷ τὴν ἀρετὴν ὁ Ζεὺς, ἀλλὰ νῦν ἴσως ὀφέλλοι ἄν. διὸ δηλαδὴ καὶ θαρρεῖ, τὴν ἀγαθὴν ἐλπίδα προβεβλημένος.⁸⁸

Utsagan ”en gud ökar och minskar människors duglighet som han vill” är en allmän utsaga [gnomisk]. Ty han, det vill säga denne, ”är den mäktigaste av alla”. Detta säger Aineias, eftersom han visserligen blivit förebrädd av Akilles för sin flykt en gång, men i tron att även om Zeus tidigare var i färd med att minska hans duglighet, så skulle han kanske nu öka den. Därför fattar han också mod, efter att ha framlagt ett gott hopp.

Aineas omtolkar sitt tidigare nederlag i termer av den gudomliga maktfördelningen. Hans tidigare flykt blir på så sätt ett bevis på att den gudomliga kraften inte just då stod vid hans sida. Bedömningen av handlingen förskjuts från individens karaktär till de omständigheter under vilka han agerar, grundad i tanken att den gudomligt tilldelade äran fördelas olika över tid. De två ovanstående situationerna handlar därmed i likhet med Menelaos belägenhet om att göra en korrekt bedömning av den gudomliga maktfördelningen i de situationer där denna för tillfället

⁸⁶ Som Cairns har påpekat, ger han uttryck för en typisk önskan i samband med skam, att han vill dölja sig från omvärlden, att marken ska uppsluka honom. Cairns, 1993, 73.

⁸⁷ Eust. *ad Il.* 2.549.13–17.

⁸⁸ Eust. *ad Il.* 4.401.12–17.

inte favoriserar den egna sidan.⁸⁹ Eustathios fortsätter med att kommentera hur Homeros tillhandahåller en mer allmängiltig formulering om hur mänsklig handlingsförmåga förhåller sig till det gudomliga:

Τὸ δὲ «πρὸς δαίμονα φωτὶ μάχεσθαι» ταῦτόν μὲν ἐστὶ τῷ διὰ μέσου φωτὸς θεοφιλοῦς δαιμονομαχεῖν, στρυφνῶς δὲ καὶ συνεστραμμένως πέφρασται διὰ συντομίαν. βούλεται δὲ λέγειν, ὅτι ὁ μαχόμενος ἀνδρὶ, ὃν δαίμων τιμᾷ, εἰ καὶ δοκεῖ ἀπλῶς ἀνθρώπῳ μάχεσθαι, ἀλλ' ἀληθῶς διὰ μέσου τοῦ τοιοῦτου δαίμονι μάχεται.⁹⁰ τοῦτο δὲ ἀλλαγέντος τοῦ δαίμονος εἰς ἀγαθὸν ὄνομα καλὸν ἔσται γνωμικόν, ἵνα εἴπῃ ὅτι ἐπιβλαβὲς ἐστίν, ὅτε τις ἐθέλει πρὸς θεὸν φωτὶ μάχεσθαι, ὃν ἐκεῖνος τιμᾷ. δι' οὗ δηλοῦται, ὡς οὐ χρὴ θεοφιλεῖ ἀνδρὶ ἀνθίστασθαι. εἰ γὰρ θεῶ φίλος ὁ πολεμούμενος, κοινὰ δὲ τὰ τῶν φίλων, κοινὸς ἄρα καὶ ὁ πόλεμος τῷ τε θεῷ καὶ τῷ θεοφιλεῖ, ὃν ἐνέφηεν Ὅμηρος ἐν τῷ «ἐπεὶ ἐκ θεόφιν πολεμίζεις», ὃ ταῦτόν τῷ «ἐπεὶ θεοφιλὴς ἐστὶ».⁹¹

Uttrycket ”att kämpa mot en gudom genom en man” är detsamma som att genom en gudomligt gynnad man kämpa mot en gud, men det är stramt formulerat och sammandraget av korthetsskäl. Han vill säga att den som strider mot en man som en gud hedrar, även om denne förefaller att helt enkelt strida mot en människa, i själva verket strider mot en gud genom denne. Men om ”δαίμων” ersätts med en god benämning blir uttrycket ett vackert sentensartat uttryck, så att han kan säga att det är skadligt när någon vill strida mot en gudom genom en man som denne hedrar. Därigenom klargörs att man inte bör göra motstånd mot en man som en gud älskar. Ty om den som angrips är vän till en gud och vänners angelägenheter är gemensamma, då är också striden gemensam, både för guden och för den gudomligt gynnade, vilket Homeros visar i uttrycket ”eftersom han strider med gudomligt bistånd”, vilket är detsamma som ”eftersom han är gudomligt gynnad”.

Menelaos genomför en avvägning som motsvarar Nestors princip om att inte gå emot den maktbalans som det gudomliga har beslutat. Hektor befinner sig i ett tillstånd av gudomligt understödd överlägsenhet och att ensam gå emot honom skulle vara att agera utan hänsyn till den faktiska maktbalansen. Den grundläggande tanke som Nestor, Aineas och Menelaos ger uttryck för är sålunda att i de situationer då den gudomliga makten så tydligt är placerad hos motståndaren är en fortsatt strid inte ett tecken på hjältemod utan snarare ett utslag av obetänksamhet.

Ytterligare ett sådant fall där det gäller att förhålla sig till en situation där en gud, i det här fallet Zeus, har bestämt utfallet, inträffar när grekerna pressas tillbaka ända till skeppen av trojanerna och Hektor återigen verkar vara oövervinnerlig. Diomedes svarar Odysseus, när denne undrar hur de kan ha glömt sitt mod, att han i alla fall kommer att stanna kvar och uthärda angreppet, fastän det är tydligt att Zeus har för avsikt att ge segern åt trojanerna (*Il.* 11.317). Eustathios kommenterar:

⁸⁹ Den som besitter ett gudomligt stöd anses dock inte fullt ut förtjäna att hedras för sina egenskaper och handlingar. I bok 1 säger Agamemnon till Akilles beträffande dennes styrka *εἰ μάλα καρτερός ἐσσι, θεός που σοὶ το γ' ἔδωκεν* (*Il.* 1.178), och i bok 22, i slutstriden mellan Akilles och Hektor där Akilles kastar sitt spjut mot Hektor och missar att träffa honom. Akilles får dock handfast bistånd av Athena då hon, utan att Hektor märker det, hämtar tillbaka spjutet och ger det åt Akilles (*Il.* 22. 275–79). Eustathios menar att den största delen av Akilles seger därmed bör tillskrivas Athena (Eust. *ad Il.* 4.614.15–17).

⁹⁰ I en not påpekar van der Valk att Eustathios, då han skriver *διὰ μέσου φωτὸς θεοφιλοῦς*, syftar på munkar och deras strider mot de hedniska gudarna. van der Valk, 4.1097.6.

⁹¹ Eust. *ad Il.* 4.21.2–12.

Τὸ δὲ «ἤτοι ἐγὼ μενέω καὶ τλήσομαι, ἀλλὰ μίνυνθα ἡμῶν ἔσσειται ἦδος», ὅπερ ὁ Διομήδης πρὸς τὸν Ὀδυσσεύα φησί, ῥηθήσεται ποτε ἐπὶ τῶν ἐτοιμῶν μὲν βοηθεῖν, οὐ θαρρούντων δέ τι ἀνύσαι, καὶ μάλιστα εἰ τὸ θεῖον κωλύει. οὐ δηλωτικὸν τὸ «ἐπεὶ θεὸς Τρωσὶ δὴ βούλεται δοῦναι κράτος». τὸ δὲ σχῆμα προαναφώνησις τῶν μελλόντων ἐστί. Διδάσκει δὲ ὁ λόγος, ὡς χρῆ τινα πράττειν τὰ παρ' ἑαυτοῦ, εἰ καὶ τὰ τῆς τύχης ἀπ' ἐναντίας χωρεῖ.⁹²

Uttrycket ”Förvisso skall jag stanna och uthärda, men för en kort stund skall glädjen bli vår” vilket Diomedes säger till Odysseus, kommer någon gång att sägas om dem som visserligen vågar hjälpa men inte hyser tillförsikt att åstadkomma något, särskilt om det gudomliga hindrar. Uttrycket ”ty då en gud önskar ge trojanerna segern” är inte ett konstaterande. Stilfiguren är en förhandsutsaga om det som skall ske. Utsagan lär att man bör göra det som är avhängigt en själv, även om det som är ödet tillhörigt går i motsatt riktning.

Eustathios skriver vidare att det framgår från hur situationen beskrivs att de båda tillfälligt dragit sig tillbaka från striden, τουτέστιν ὀπίσω ὀρμήσαντες καὶ ἀντὶ νότων τὰ στέρνα δεῖξαντες ”det vill säga att de vände sig om bakåt och visade bröstet i stället för ryggen”, strax före det att Idomeneos säger att han skall stanna och uthärda.⁹³ I den här situationen väljer Idomeneos och Odysseus att acceptera en underlägsenhet som är ett resultat av Zeus beslut, men ändå under uppbyggande av fortsatt motstånd mot trojanerna. Enligt Eustathios utläggning av den här passagen kan den förstås som en uppmaning att man i likhet med Diomedes och Odysseus bör göra sin plikt och agera utifrån de förutsättningar som står i ens makt då ödet eller gudarna har bestämt ett visst utfall.⁹⁴

Menelaos inser, likt Diomedes och Odysseus, sin underlägsenhet inför en motståndare som har gudomligt stöd, men till skillnad från dem väljer han att dra sig tillbaka och inte trotsa den gudomliga viljan. Han inser att han inte ensam kan stå emot den gudomligt understödde Hektor, men en förhoppning uppkommer hos honom att detta, att stå emot den gudomligt understödde, ändå vore möjligt om han hade Ajas vid sin sida (*Il.* 17.102–105). Tillsammans skulle de kunna återbörda Patroklos kropp till Akilles, vilket i sammanhanget framstår för honom som det minst dåliga av de möjliga utfallen.⁹⁵ Att Menelaos har för avsikt att tillkalla Ajas är ingen tillfällighet.⁹⁶ Eustathios framhåller att Ajas i flertalet situationer varit den som räddat grekerna

⁹² Eust. *ad Il.* 3.204.3–8.

⁹³ Eust. *ad Il.* 3.204.17.

⁹⁴ Framför allt är det i den här situationen Odysseus som bör äras, konstaterar Eustathios, eftersom det var han som manade både sig själv och Idomeneos att återuppta striden.

⁹⁵ Eustathios kommenterar: Ἐν δὲ τοῖς ἐξῆς παροιμιῶδες τὸ «κακῶν δὲ κε φέρτερον εἶη», ἀντὶ τοῦ ὡς ἐν κακοῖς κάλλιον. [...] φέρτατον δὲ κακῶν Ὅμηρος ἐνταῦθα ἔφη τὸ νεκρὸν γοῦν κομίσει τῷ Ἀχιλλεῖ τὸν Πάτροκλον.

”I det följande är uttrycket ”men det skulle vara det bättre bland det onda” ordspråksartat, i stället för ”som bättre under dåliga omständigheter”. [...] Det allra bästa bland de onda [tingen], sade Homeros här, är nämligen att åtminstone föra den döde Patroklos till Akilles”. Eust. *ad Il.* 4.22.3–4, 8–9.

⁹⁶ Eustathios anmärker om *Il.* 17.102 εἰ δέ που Αἴαντός γε βοῆν ἀγαθοῖο πυθοίμην att: Ἰστέον δὲ ὅτι ἐλλόγου διαστολῆς χρεῖα ἐν τῷ «Αἴαντός γε», ἵνα μὴ νοοῖτο «Αἴαντός γε βοῆν πυθοίμην», ἀλλὰ «Αἴαντος πυθοίμην βοῆν ἀγαθοῦ». καὶ συντάσσεται καὶ νῦν τὸ «πυθοίμην» μετὰ γενικῆς. ”Man bör veta att det krävs en språklig åtskillnad i uttrycket ”Ajas i alla fall”, så att det inte uppfattas som ”måtte jag få höra Ajas stridsrop” utan som ”måtte jag få höra stridsropet från den tappre Ajas”. Även här konstrueras ”måtte jag få höra” med genitiv”. Eust. *ad Il.* 4.22.9–11. Det avgörande är att det är stridsropet, inte Ajas själv, som utgör verbets objekt. Jastrup kommenterar partikeln γε och dess funktion hos Homeros som att den oftast markerar en svag emfas snarare än en strikt avgränsning.

ur ett svårt läge och att han därför kallas för ”akajernas värn”.⁹⁷ Den centrala roll som Ajas har i bok 17 är följaktligen inte överraskande:

”Ὅτι πάνυ ὁ ποιητῆς ἐξαίρει τὸν Αἴαντα, οὐ μόνον ὅτε λέγει ὡς περὶ μὲν εἶδος, περὶ δ’ ἔργα ἐτέτυκτο πάντων Ἀχαιῶν μετ’ Ἀχιλλέα, ἀλλὰ καὶ μάλιστα νῦν, ὅτε ὁ Μενέλαος λέγει, ὡς «εἴ που Αἴαντός γε βοὴν ἀγαθοῖο πυθοίμην, ἄμφω ἄν ἰόντες ἐπιμνησαίμεθα χάρις καὶ πρὸς δαίμονά περ», ἤγουν, Αἴαντος συμμαχοῦντος οὐ μόνον ἐμμέσως, ὡς ἀνωτέρω ἐρρέθη, μαχοίμεθα ἄν πρὸς δαίμονα, ὃ ἐστὶ διὰ μέσου θεοφιλοῦς ἀνδρός, ἀλλὰ καὶ ἀμέσως πρὸς αὐτὸν δαίμονα.”⁹⁸

Diktaren upphöjer högeligen Ajas, inte endast när han säger att denne till både gestalt och gärningar var beskaffad som den främste näst Akilles av alla akajer, utan också särskilt här, när Menelaos säger ”om jag någonstans finge höra stridsropet från den tappre Ajas, skulle vi båda, när vi går fram, åter erinra oss stridslusten, även mot en gud”, det vill säga, med Ajas som medstridande skulle vi inte via ett mellanled, såsom sagts tidigare, kämpa mot en gud – det vill säga genom en gudomligt gynnad man – utan även omedelbart mot själva guden.

Ajas närvaro innebär alltså, som Menelaos ser det, att de kan ta strid både mot en gudomligt gynnad man och mot guden själv, om situationen så erfordrar. Eustathios fortsätter sin kommentar med att referera till Diomedes som tidigare i eposet har sårat gudar. Athena hade uppenbarat sig för honom och förändrat hans seende, och när den dittillsvarande dimman skingrades från hans synfält kunde han i striden skilja gudar från människor. Dock hade hon befallt honom att han inte fick utmana de odödliga, med undantag av gudinnan Afrodite; om hon skulle kliva in i striden hade han uttrycklig tillåtelse att såra henne (*Il.* 5.127–132). När Afrodite därefter försöker rädda sin son Aineias från den anstormande Diomedes omsätter han detta undantag till handling. Han förföljer gudinnan och sårar henne med sitt spjut. Diomedes går dock inte emot den gudomliga ordningen eftersom han enbart utför vad Athena har befallt, nämligen att reagera på en gudomlighet som befinner sig i ett sammanhang där denna inte hör hemma (*Il.* 5.330–351). I en annan situation är det krigsguden Ares som öppet strider på trojanernas sida. Athena stiger då själv upp i Diomedes vagn, tar tyglarna och gör sig osynlig för Ares. När Ares går till anfall mot Diomedes sårar denne Ares med sitt spjut, men i texten betonas att det är Athena som styr spjutspetsen in i gudens buk (*Il.* 5.846–863). Här är Diomedes roll som redskap för det gudomliga tydlig, då det i praktiken är en strid mellan två gudar. Eustathios kommenterar:

ὃ καὶ Διομήδης πλάττεται ποιῶν ἐν τῇ ε’ ῥαψοδίᾳ, οὐ μόνον διὰ μέσου τοῦ Αἰνείου πολεμήσας τῇ μητρὶ Ἀφροδίτῃ, ἀλλὰ καὶ αὐτῇ ἐκείνῃ ἀντικαταστάς καὶ τρώσας. Τὸ δὲ Ὀμηρικὸν τοῦτο θεοσεβῆς τις ἀνὴρ μετακεντρίσας ὡς εἰ καὶ θάλος εὐγενὲς εἰς θεῖον λειμῶνα, εἴποι ἄν ποτε περὶ ἐναρέτου ἀνδρός, ὡς εἴ που πυθοίμην τοῦ δεῖνος, ἄμφω ἄν ἐλθόντες ἐπιμνησαίμεθα χάρις καὶ

Jastrup, 1996, 170–71. Även Mark Edwards kommenterar detta ställe: ”*Βοὴν ἀγαθοῖο* is used in the genitive only here, clearly as an almost meaningless epithet between the prominent *Αἴαντος* and *πυθοίμην*”. Edwards, 2012, 73. Enligt Edwards fungerar *Βοὴν ἀγαθοῖο* som ett epitet utan självständig semantisk tyngd.

⁹⁷ Eust. *ad Il.* 3.239.7–11. Detta inträffar bland annat i bok 3 när Ajas, på Priamos fråga, utpekats av Helena och benämns som *ἔρκος Ἀχαιῶν* (*Il.* 3.229) och när Ajas håller frontlinjen i början av bok 6 då grekerna pressas tillbaka (*Il.* 6.5).

⁹⁸ Eust. *ad Il.* 4.21.14–20.

πρὸς δαίμονά περ, ἤγουν οὐ πρὸς μόνον ἄνδρα δαιμονοφιλή, ἀλλὰ καὶ πρὸς αὐτὸν δαίμονα τὸν κάκιστον δηλαδὴ.⁹⁹ Ἡ δὲ προκειμένη ἔννοια χρησιμεύει καὶ εἰς τὸ «σύν τε δὴ ἔρχομένω», καὶ ἀπλῶς εἰς τὸ περι συζυγίας φιλικῆς.¹⁰⁰

Och även Diomedes framställs i femte sången som handlande, då han inte bara med Aineas som mellanled strider mot hans moder Afrodite, utan också träder fram mot henne själv och sårar henne. Om nu en gudfruktig man inympar detta homeriska uttryck, liksom ett skott av en ädel stam till en gudomlig äng, skulle han kunna säga om en dygdig man: om jag någon gång finge höra talas om en sådan, skulle vi båda, när vi kommer samman, åter erinra oss stridsglädjen, även mot en gud, det vill säga inte endast mot en man som står i gudarnas gunst, utan också mot själva guden, nämligen den sämste [den onde]. Den föreliggande tanken kan dessutom tillämpas på uttrycket ”två som går tillsammans” och mer allmänt på föreställningen om vänskaplig gemenskap.

Diomedes agerar därmed inom en gudomlig ordning som ett redskap för det gudomliga, och han utgör inte ett hot mot den gudomliga ordningen. I bok 6 inträffar ytterligare en situation som involverar Diomedes, och i vilken det framgår hur avgörande det ansågs vara att inte strida mot det gudomliga. När Diomedes träffar på Glaukos i striden och förundras över hans mod frågar han om denne är en av de odödliga. Om så är fallet kommer han inte att strida mot honom (*Il.* 6.119–143). Eustathios menar att Diomedes i den här situationen undervisar Glaukos i gudsfruktan, εὐσέβεια.¹⁰¹ Diomedes tvekan är alltså, som Eustathios påtalar, fullt rimlig i den här situationen då han möter en motståndare som tycks vara djärvare än alla dödliga han mött:

Καὶ ὄρα ὡς ἀπὸ τῆς ἄρτι ὁ Διομήδης οὐκ ἔχει ἀκούειν ἐκ τῆς φωσφόρου Ἀθηνᾶς τὸ «ἀχλὺν αἶ τοι ἀπ’ ὀφθαλμῶν ἔλον». ἥδη γὰρ ἀχλύεται ἀμφιβάλλον μήποτε θεὸς οὐρανόθεν εἶη ὁ Γλαῦκος.¹⁰²

Och lägg märke till hur Diomedes nu inte längre behöver höra uttrycket ”jag har åter tagit dimman från dina ögon” från den ljusbringande Athena. Ty han är redan höljd i dimma i det att han tvekar om Glaukos möjligen är en gud från himlen.

Den förmåga att skilja mellan dödliga och odödliga som han tidigare var i besittning av, tack vare Athena, är nu inte längre förhanden, vilket föranleder hans osäkerhet. Med stöd i dessa exempel kan det därför sägas att Menelaos beslut att inte ta strid med Hektor, eftersom denne strider med gudomligt stöd, följer ett handlingsmönster som återfinns i andra, snarlika situationer i *Iliaden*.

Efter att ha dödat Euforbos börjar Menelaos ta rustningen av kroppen (*Il.* 17.60–69). Han jämförs då med ett bergslejon som sliter en kviga som den fällt i bitar. Lejonets vrede är så stark att hundar och herdar av rädsla håller sig på avstånd och på samma sätt håller sig trojanerna på avstånd från Menelaos. Situationen förändras när Apollon varskor Hektor om vad som håller

⁹⁹ van der Valk påpekar att Eustathios här skriver att τὸν κάκιστον δηλαδὴ eftersom δαίμων inte syftar på de hedniska gudarna utan på djävlar i den kristna traditionen. van der Valk, 4.1097.19–21.

¹⁰⁰ Eust. *ad Il.* 4.21.20–22.2.

¹⁰¹ Eust. *ad Il.* 2.257.22–24.

¹⁰² Eust. *ad Il.* 2.258.2–4.

på att ske (*Il.* 17.70–81). När Hektor har anslutit sig till de trojanska trupperna liknas Menelaos återigen vid ett lejon, men nu ett som motvilligt lämnar det byte det har nedlagt (*Il.* 17.108–113). Homeros beskriver lejonets långsamma, avvaktande reträtt då det har konfronterats med en övermakt. Eustathios kommenterar hur liknelsen med lejonet hjälper till att bevara Menelaos värdighet:

Ἵτι αἰδούμενος οἷον ὁ ποιητῆς ἐπὶ Μενελάῳ φεύγοντι διὰ τὸ Τρώων στίχας ἐπελθεῖν ἄρχοντος Ἑκτορος λένοντι αὐτὸν εἰκάζει οὕτω πάσχοντι, ὡς ἂν ὧδε γοῦν σεμνύνη τὸν ἥρωα, Καί φησιν «αὐτὰρ ὁ γ' ἐξοπίσω ἀνεχάζετο», ἤγουν ὡς μετ' ὀλίγα φησίν, ἀπὸ Πατρόκλοιο κίε, «λεῖπε δὲ νεκρὸν, ἐντροπαλιζόμενος ὡς τε λῖς ἠϋγένειος», ὁ πολλαχοῦ κείμενος, «ὄν ῥα κύνες τε καὶ ἄνδρες ἀπὸ σταθμοῦ διώνται», ἤγουν διώκωσιν, «ἔγχεσι καὶ φωνῆ· τοῦ δ' ἐν φρεσὶν ἄλκιμον ἦτορ παχνοῦται, ἀέκων δὲ τ' ἔβη ἀπὸ μεσσαύλοιο», τουτέστι σταθμοῦ. ἀγροτικάι δὲ ἄμφω ταῦτα κατοικίαι. Ἰστέον δὲ ὅτι ἰδιότης λένοντος καὶ τὸ διωκόμενον μὴ φεύγειν προτροπάδην, ἀλλ' ἐντροπαλίζεσθαι, ὃ ἐστὶ συχνά μεταστρέφεσθαι ἐν τῷ, ὡς ἀλλαχοῦ φησιν, «ὀλίγον γόνυ γουνὸς ἀμείβειν», ὃ μεταλαβὼν τις ἐπὶ σκέλος χωρεῖν λέγει, οὐ φράσας κάλλιον τοῦ ποιητοῦ, ὅς τὸ γόνυ γουνὸς | ὀλίγον ἀμείβειν πρὸς τὸ «μακρὰ βιβάζων» ἀντιδιέστειλε.¹⁰³

Poeten, så att säga av hänsyn till Menelaos då han flyr, då de trojanska leden rycker fram under Hektors ledning, liknar honom på detta sätt vid ett lejon i samma situation, så att han åtminstone här kan upphöja hjälten. Och han säger ”men han vek tillbaka” det vill säga, som han strax därefter säger, han gick bort från Patroklos och ”lämnade den döde, medan han ständigt vände sig om likt ett lejon med yvig man”,¹⁰⁴ vilket förekommer på många ställen, ”som hundar och män driver bort från inhägnaden”, det vill säga förföljer, ”med spjut och rop, men i dess inre tyngs det tappra hjärtat, och motvilligt går det bort från gårdsplatsen” det vill säga från fällan. Båda dessa betecknar nämligen lantliga boställen. Man bör veta att det är ett särdrag hos lejonet att det, när det drivs bort, inte flyr huvudstupa framåt utan ständigt vänder sig om, det vill säga ofta byter riktning, som han på ett annat ställe säger ”att låta det ena knäet passera det andra endast en liten aning”. Detta har någon, efter att ha omtolkat uttrycket, återgett som att röra sig framåt på benen, utan att därvid uttrycka det bättre än poeten, som ställde ”att låta det ena knäet passera det andra endast en liten aning” i motsats till ”att ta långa steg”.

Eustathios noterar att Homeros tillhandahåller en påtagligt anatomisk framställning av lejonets rörelsemönster då han i sin beskrivning av dess korta och avvaktande gång skildrar det heroiska draget i Menelaos tillbakadragande. Utmärkande för dessa båda tillbakadraganden är att de sker långsamt och motvilligt, under full självkontroll och utan panik; varken Menelaos eller lejonet avlägsnar sig mer skyndsamt än vad situationen kräver. Eustathios kommenterar vidare:

Τὸ δὲ «ἐν φρεσὶν ἄλκιμον ἦτορ», δηλοῖ ἀλκὴ μὲν μηκέτι πεποιθῆναι τὸν φεύγοντα λένοντα, φύσει δὲ ὅμως ἄλκιμον ἦτορ ἔχειν. Φρένες δὲ ἰδοῦν καὶ ἐπὶ λένοντος ὡς ὄνομα σπλάγγνου. Ἴσως δὲ οὐκ ἂν καὶ πραπίδας ῥηθεῖν ἂν ἔχειν ὁ λέων, εἰ μὴ πάντη ταῦτόν φρένες καὶ πραπίδες.¹⁰⁵

¹⁰³ Eust. *ad Il.* 4.22.12–23.2.

¹⁰⁴ Angående ἠϋγένειος föreslår Mark Edwards att det kan förstås som ”long-whiskered” hellre än ”heavy-maned”. Edwards, 2012, 73. Jmf *The Cambridge Greek Lexicon*: εὐγένειος, ep. ἠϋγένειος, ov *adj.* (of a lion) with a fine beard or whiskers”.

¹⁰⁵ Eust. *ad Il.* 4.23.4–7.

Men uttrycket ”ett tappert hjärta i bröstet” visar att det flyende lejonet inte längre förlitar sig på sin kraft, men att det till sin natur ändå har ett tappert hjärta. Och se, även φρένες [diafragma] används som benämning på en inälva hos lejonet. Däremot skulle man kanske inte ens kunna säga att ett lejon har πραπίδες [en kognitiv förmåga] om inte φρένες och πραπίδες vore i allt samma sak.¹⁰⁶

Lejonet förlitar sig alltså inte för stunden på sin styrka men är till sin natur tappert och tillbakadragandet är en nödvändig konsekvens av dess belägenhet, och det står inte i motsats till egenskapen att vara modig. Uttrycket φρένες kan här, enligt Eustathios, förstås anatomiskt och därmed även tillskrivas djur, till skillnad från πραπίδες som anger en tankeförmåga, även om han samtidigt pekar mot att de i vissa sammanhang kan fungera nära nog som likvärdiga uttryck.¹⁰⁷

När Menelaos har dragit sig tillbaka inför det omedelbara hotet från Hektor och hans styrkor påträffar han Ajas som kämpar på vänsterflanken i striden. Han redogör för omständigheterna och de beger sig omedelbart till platsen där Patroklos ligger. Där finner de att Hektor har tagit Patroklos rustning och vapen och att han nu är på väg att släpa iväg liket till Troja. När han ser Ajas drar han sig dock tillbaka med rustning och vapen. Ajas täcker sedan över Patroklos med sin väldiga sköld, varvid han liknas vid en lejoninna som vaktar sina ungar. Menelaos står sörjande vid sidan (*Il.* 17.114–139):

Καὶ ὄρα ὡς, εἰ καὶ τὸν Μενέλαον φθάσας εἴκασε λέοντι, ἀλλ' ἐκεῖνον μὲν ἐθεώρησεν ὡς λέοντα μίαν ἀρπάσαντα βοῦν, τοῦτον δὲ λέοντι ἄγοντι τέκνα, οὗ πλείων ὁ θυμός, καὶ ταῦτα νήπια, ὧν μείζων φροντὶς τοῖς τεκοῦσιν. ἔτι δὲ τὴν μὲν πρὸς τὸν Πάτροκλον τοῦ Μενελάου εὐνοίαν τοιαύτην φθάσας εἶπεν, ὅποια τις καὶ βοὸς πρώτως τεκούσης ἐστὶ περὶ τέκνον δάμαλιν. τὴν δὲ τοῦ ἀνδρειοτάτου σπουδὴν Αἴαντος ἐπὶ Πατρόκλῳ εὐνοία εἰκάζει, ὅποιαν σχοίη ἂν λέαινα περὶ σκυμνία. ὅλως δὲ εἰπεῖν, τὰς δύο τοῦ Μενελάου παραβολὰς συνῆψεν ἐπὶ τοῦ Αἴαντος, ζῆλον παραλαβὼν τὴν λέαιναν φιλοτέκνον τε οὐδὲν ἴσον τῆς βοὸς καὶ ἄλκιμον. Λέοντα γὰρ νῦν οἱ παλαιοὶ τὴν θήλειαν λέγεσθαι φασιν, οἷα τοῦ ποιητοῦ μὴ εἰδότος εἰπεῖν λέαιναν, ὡς καὶ περὶ Ἀρτέμιδος εἶπέ που τὸ «ἐπεὶ σε λέοντα γυναιξὶν ἔθηκε Ζεὺς», ὃ ἐστὶ λέαιναν.¹⁰⁸

Och lägg märke till hur poeten, även om han redan tidigare liknade Menelaos vid ett lejon, men där föreställde han sig honom som ett lejon som hade ryckt bort en ko, men denne [Ajas] som ett lejon som leder sina ungar, hos vilket modet är större, och de är små, eftersom omsorgen om dessa är större hos dem som har fött dem. Och dessutom har han redan tidigare sagt att Menelaos välvilja mot Patroklos är sådan som den hos en ko som just har kalvat och står över sin avkomma, en kalv. Men Ajas, den tappreste, omsorg om Patroklos liknar han vid den omsorg som en lejoninna skulle kunna ha mot sina ungar. Kort sagt, han har sammanfört de två liknelserna om Menelaos i fråga om Ajas, i det att han infört lejoninnan som ett djur som är kärleksfullt mot sina ungar och starkt och inte på något sätt lik en ko. Ty de gamla säger att honlejonet också kallas ”lejon”, eftersom

¹⁰⁶ Hos CGL står det att ”πραπίδες ”part of the body which surrounds the heart, chest (equiv. to φρήν [...])”, och ”mind (as the seat of thoughts, knowledge, plans)”.

¹⁰⁷ van der Valk förklarar denna passage ”φρένες autem cum rationem tum intestina denotare possunt, cum πραπίδες solam rationem, (qua leo vacat) indicent”. van der Valk, *Eust. ad Il.* 4.23.54–6 (not).

¹⁰⁸ *Eust. ad Il.* 4. 25.23–26.4.

poeten inte visste hur han skulle säga ”lejoninna”, som han även säger någonstans om Artemis, att ”Zeus gjorde dig till ett lejon bland kvinnorna”, det vill säga en lejoninna.

Eustathios förklarar hur Ajas genom liknelsen med lejoninnan upphöjs till en gestalt som besitter en varaktig, beskyddande omsorg av det slag som även Menelaos innehar och som framställdes genom liknelsen med kvigan. Men därutöver tillför Ajas ett effektivt och aggressivt försvar som i liknelsen har sin grund i lejoninnans modersinstinkt och som medför att hon är en aggressiv försvarare mot yttre hot, vilket kan jämföras med hur Menelaos framställdes i sin lejonliknelse, där denna aggressivitet kom till uttryck som en mer begränsad kraft mot ett enskilt och harmlöst byte. Menelaos omsorg om Patroklos har därmed mer gemensamt med en kvigas om sin kalv än en lejoninnas om sina ungar som är fallet med Ajas.

Längre fram i bok 17 inser de båda att Zeus är inställd på att ge trojanerna seger och att de därför måste dra sig tillbaka. De ställs också inför svårigheten hur de ska meddela Akilles att Patroklos har fallit mot Hektor. Ajas säger till Menelaos att han ska leta rätt på Antilokos och sända honom till Akilles. Menelaos lyder och beger sig iväg och liknas återigen vid ett lejon som motvilligt lämnar sitt byte under en skur av pilar och blossande facklor (*Il.* 17.651–667):

Ὅτι δὲ πρὸς τὸ ἀκούσιον τῆς ἀπελεύσεως εἴρηται ἡ παραβολή, δηλοῖ τὸ «ὡς ἀπὸ Πατρόκλου Μενέλαος ἦτε πολλ’ ἀέκων», οἷα δεδιὼς περὶ Πατρόκλου.¹⁰⁹

Att liknelsen har yttrats med avseende på det ofrivilliga i hans avlägsnande, det visar uttrycket ”så gick Menelaos mycket motvilligt bort från Patroklos”, såsom en som fruktade för Patroklos.

Menelaos lämnar alltså kroppen där den ligger, dock inte av feghet utan på grund av den tvingande nödvändigheten att varsko Akilles om vad som har hänt, och dessutom är det på en uttrycklig uppmaning från Ajas. Men även Ajas hade vid ett tidigare tillfälle, i bok 11, tvingats att dra sig tillbaka och då liknats vid ett lejon. Trojanerna pressade då under Hektors ledning grekerna hela vägen tillbaka till skeppen och Ajas utgjorde kärnan i eftertruppen. Då han inser att han ensam står kvar mot en hel här tvingas han till en långsam, motvillig reträtt i det att han vänder sig oroligt om och tittar efter klungan av trojaner, likt ett lejon som jagas bort från boskapen i ett tätt regn av pilar och facklor:

ἠῶθεν δ’ ἀπὸ νόσφιν ἔβη τετιηότι θυμῶι·
ὡς Αἴας τότε’ ἀπὸ Τρώων τετιημένος ἦτορ
ἦτε, πόλλ’ ἀέκων· περὶ γὰρ δῖε νηυσὶν Ἀχαιῶν.
(*Il.* 11.555–57)

Därefter, när han retirerar inför trojanerna, under det att de överöser honom med spjut, liknas han fortsättningsvis vid en enträgen åsna som drivs bort från ett sädesfält av många, men svaga, pojkar, dock först efter att ha försett sig av grödan (*Il.* 11.558–562). Eustathios gör några nedslag i dessa liknelser och kommenterar:

Τὸ δὲ «ἠῶθεν» ιδιότητα θηρίων δηλοῖ, ἅπερ ὀλονύκτια παρρησιασάμενα μεθ’ ἡμέραν οἴχονται.
Τὸ δὲ «πολλ’ ἀέκων» ἀντὶ τοῦ λίαν πάνυ ἀκουσιαζόμενος, ὡς μὴ ἀρκοῦν ὄν εἶπεῖν ἀέκων, εἰ μὴ

¹⁰⁹ Eust. *ad Il.* 4.104.24–105.2.

προστεθείη καὶ τὸ πολλά. οὐ αἴτιον τὸ περὶ ταῖς ναυσίν, ὡς εἴρηται, δεδιέναι. τοῦτο δὲ καὶ προκλητικόν ἐστὶ τῆς τοῦ ὄνου παραβολῆς. ὅς γὰρ πολλ’ ἀέκων ἔβη ἐκ μάχης, δοκεῖ νωθρεύεσθαι κατὰ ὄνον τοῦτο γε.¹¹⁰

Uttrycket ”vid gryningen” betecknar en egenskap hos vilda djur, vilka, efter att ha rört sig obehindrat hela natten, drar sig undan om dagen. Uttrycket ”mycket motvillig” står istället för ”som i högsta grad handlar mot sin vilja”, eftersom det inte är tillräckligt att säga ”motvillig” om inte också ”mycket” skulle tillfogas. Orsaken till detta är, som sagts, att han fruktar för skeppen. Och detta är en förberedelse för liknelsen med åsnan. Ty den som högst motvilligt gick från striden, tycks i detta avseende vara trög som en åsna.

Eustathios kommentar till dessa liknelser lägger vikt vid Homeros beskrivning av de behandlade djurens typiska egenskaper. Både kvigan och lejoninnan har omsorg om sin avkomma, men har i övrigt helt skilda egenskaper. De stora olikheterna till trots mellan lejonet och åsnan förenas de genom beskrivningen av hur de motvilligt drar sig tillbaka från en hotfull situation först när det är absolut nödvändigt och då de inte längre kan hålla stånd mot en övermakt. I likhet med djurens beteende i dessa situationer utgör Menelaos och Ajas respektive tillbakadragande en tillfällig men nödvändig handling, grundad i en realistisk bedömning av en situation där de yttre omständigheterna tvingat fram denna åtgärd.

5. En utvärdering av Menelaos karaktär och handlande

I inledningen berördes helt kort att de fyra monologer i vilka Odysseus, Menelaos, Agenor och Hektor framträder är stramt stiliserade men att de, detta till trots, förmår förmedla en ögonblicksbild av respektive personlighet.¹¹¹ Det faktum att de homeriska överläggningsscenerna fungerar som karakteriserande passager är något som Walter Arend noterade.¹¹² Ett exempel som han hänvisar till rör Eustathios kommentar till Odysseus monolog (*Od.* 13.200–210):

Ἵτι ἠθοποιεῖ τὸν λόγον κἀνταῦθα ὁ ποιητῆς, μιμούμενος ἅ περ ἂν εἴποι Ὀδυσσεὺς ἀγνοῶν ποῦ ἐξετέθη πρὸς τῶν Φαιάκων. καὶ πρῶτα μὲν πλάττει ὅπως διετέθη Ὀδυσσεύς ἀφυπνισθεὶς, εἰπὼν· στή δ’ ἄρ’ ἀναΐξας καὶ εἶσιδε πατρίδα γαῖαν, ὣμωξέν τ’ ἔπειτα καὶ ὅ πεπλήγετο μηρῶ χερσὶ καταπρηνέσιν· ὀλοφυρόμενος δ’ ἔπος ηῦδα. εἶτα εὐθὺς ἐπιπλέξας ἠθοποιῖαν φησὶν· ὦ μοι ἐγὼ, τέων αὐτε βροτῶν ἐς γαῖαν ἰκάνω; ἦ ῥ’ οἶ γ’ ὑβρισταὶ τε καὶ ἄγριοι οὐδὲ δίκαιοι, ὡς καὶ ἀλλαχοῦ ἐγράφη, ἦε φιλοξεῖνοι, καὶ σφὶν νόος ἐστὶ θεουδής;¹¹³

Poeten karaktärsgestaltar också här då han efterliknar just det som Odysseus skulle kunna säga, ovetande om var han hade blivit ilandsatt av fajakerna. Och först framställer han hur Odysseus var till mods efter att han vaknat, genom att säga: ”Han reste sig med ett språng och fick syn på sitt fädernesland. Därefter jämrade han sig och slog sig på låren med handflatorna vända nedåt,

¹¹⁰ Eust. *ad Il.* 3.252.13–19. Liknelsen med åsnan, påpekar Hainsworth, är unik men har förmodligen sitt ursprung i det vardagliga livet. Den bryter även av mot andra liknelser med djur, där djurets tapperhet mer ligger i linje med hjälten personlighet. Hainsworth, 2010, 284.

¹¹¹ Fenik, 1978, 71.

¹¹² Arend, 1933, 114. Se även Pelliccia, 1995, 213.

¹¹³ Stallbaum, *Eust. ad Od.* 2.46.16–22.

och klagande talade han”. Sedan väver han genast in ytterligare karaktärsgestaltning och säger: ”Ve mig! Till vilka dödligas land har jag nu kommit? Är de våldsamma och vilda och orättfärdiga, såsom det också annorstädes har skrivits, eller är de gästvänliga och gudomligt sinnade?”

Här använder Eustathios uttryckligen termen ἠθοποιία för att klargöra monologens karakteriserande funktion. Till en början framställs hans förvåning och reaktion inför den nya och oväntade situationen och hans känslomässiga utlevelse i tal och gester, och därefter är det hans vaksamhet genom en avlutande serie av frågor inför de nya och okända omständigheter han befinner sig i. Med utgångspunkt i Arends påstående borde Menelaos monolog i bok 17 på motsvarande sätt förmedla en uppfattning om Menelaos karaktär och ge något svar på frågan om hur hans agerande, och i förlängningen de karaktärsdrag som ligger bakom hans agerande, ska förstås. Men den knapphändiga informationen i monologen behöver kompletteras av andra passager i *Iliaden* som involverar Menelaos för att bringa större klarhet i detta.

Omedelbart före den passage som står i fokus i uppsatsen (*Il.* 17.90–113) har Hektor i slutet av bok 16 med gudomligt bistånd (och med hjälp av krigaren Euforbos) dödat Patroklos och sedan begivit sig från platsen. Därefter, i början av bok 17, anländer Menelaos till platsen och vaktar över Patroklos kropp, och han liknas då vid en kviga som vakar över sin förstfödda kalv (*Il.* 17.3–8). Menelaos utmanas därefter av Euforbos, vars bror Menelaos tidigare dödat (*Il.* 17.9–17). Inför Euforbos skrytsamma yttranden och önskan om att hämnas broderns död, vädjar Menelaos till Zeus och påtalar Euforbos brist på måtta samt uppmanar Euforbos att dra sig tillbaka från Patroklos (*Il.* 17.18–32). I den följande envigen dödar han Euforbos och Menelaos liknas då vid en stormvind som drar upp en ung olivplanta ur jorden (*Il.* 17.33–60):

Εἰ δὲ ἄνεμος ἐνταῦθα βόθρου αὐτὸ ἐκστρέφει, ἀλλ’ οὐχ ἀπλῶς ἄνεμος οὗτος, ἀλλὰ ἐλθὼν σὺν λαίλαπι πολλῇ, οὗς καὶ ἐξαπίνης οἶδαμεν πνέοντας κατὰ τοὺς ἐκνεφίας καὶ τυφωνικούς καὶ ὄλως ἀελλώδεις, καὶ οὐ τρέφοντας ἀλλὰ ἐξολλύοντας. ἄλλως γὰρ ἀνεμοτραφῆ ἀκούομεν φυτὰ κούφοις αὐξόμενα πνεύμασι. ταῦτα δὲ οἱ ἰδιῶται τεχνῆται ἀνεμόδαρτα λέγουσιν, ἃ δηλαδὴ πνοιαὶ δονέουσι παντοίων ἀνέμων.¹¹⁴

Men om en vind här rycker upp den [olivplantan] ur sin grop, så är detta inte en helt vanlig vind, utan en som har kommit med en kraftig stormvind, sådana [vindar] som vi också känner till som plötsligt blåser i samband med vindar som bryter fram ur molnen, tyfonartade och överhuvudtaget stormlika och som inte ger näring utan fördärvar. Ty annars hör vi talas om vindnärda växter som växer genom milda vindar. Dessa kallar praktiska yrkesmän för vindpiskade, sådana som, uppenbarligen, vindstötter från allehanda vindar skakar.

Menelaos tidigare sinnesstämning, då han liknades vid en mild kviga, förändras när han konfronterar Euforbos till att nu jämföras med en tyfonliknande storm. Till skillnad från de milda vindar som kan ha gynnsamma effekter är dessa våldsamma och destruktiva och i liknelsen åskådliggör de den förändring hos honom som är grundad i situationens krav, där ett tillstånd av omsorg har övergått till våldsam vrede. Denna förändring har betydelse för den sammanlagda bedömningen av Menelaos övervägande vid Patroklos kropp, i det att hans tillbakadragande inte utan vidare kan tillskrivas en i grunden vek natur; när situationen så kräver kan han uppamma vrede. Strax därefter, när han är i färd med att plundra Euforbos lik på dennes

¹¹⁴ Eust. *ad Il.* 4.14.11–16.

rustning och vapen inför ögonen på det trojanska manskapet, liknas han vid ett blodtörstigt lejon som tagit en kviga från flocken och sliter köttstycken ur denna, under det att hundar och herdar inte vågar ingripa (*Il.* 17.61–69). När Hektor återvänder till platsen och Menelaos drar sig tillbaka efter sitt övervägande jämförs han återigen med ett lejon som nu befinner sig på defensiven (*Il.* 17.90–113). I sin kommentar påtalar Eustathios att Menelaos reagerar på ett passande sätt genom situationens skiftande faser, vilket framgår genom liknelserna:

Ἐν οἷς ἔστιν ἰδεῖν ὡς οὐ μεθήμων ὁ Μενέλαος οὐδὲ μαλθακὸς ἐν τοῖς καιρίοις. Διὸ καὶ δεινοπαθήσας ἀμφὶ αὐτῷ βαῖνεν «ὡς τις περὶ πόρτακι μήτηρ, πρωτοτόκος, κινυρὴ, οὐ πρὶν εἰδυῖα τόκοιο». καὶ ἀναθερμανθεὶς εἰς ἀνδρῖαν ἀναιρεῖ τὸν Δάρδανον Φόρβαντα, Πολυδάμαντος ἀδελφόν, ὃς πρῶτος τῷ Πατρόκλῳ βέλος, ὡς προεγράφη, ἐφήκε. Περὶ Πατρόκλῳ δὲ βαίνει πρὸ τῶν ἄλλων οὐ μόνον ὡς ἐνηῆ φιλῶν ἐκεῖνον τοιοῦτος ὢν καὶ αὐτός, ἀλλὰ καὶ ἐπειδὴ χάριν τῆς αὐτοῦ κείται τιμῆς ἐκεῖνος, ὡς καὶ αὐτὸς ἐρεῖ προῖών, ἔτι δὲ καὶ διότι κατὰ τὸν τῆς Ὀμηρικῆς Ἀθηνᾶς λόγον τῷ Μενελάῳ κατηφεῖη καὶ ὄνειδος ἔσσειται, ἐὰν ὁ τοῦ Πατρόκλου ὕβρισθειῆ νεκρός.¹¹⁵

Att Menelaos varken är eftergiven eller vek i de avgörande ögonblicken kan man se av dessa rader. Därför gick han också, djupt plågad, omkring honom ”liksom en moder kring sin förstfödda kalv, klagande, utan tidigare erfarenhet av födsel”. Och sedan han åter blivit uppeldad till tapperhet dödar han dardanen Forbas, Polydamas broder, den som först kastade ett spjut mot Patroklos, såsom tidigare har skrivits. Och han går fram till Patroklos före alla andra, inte bara därför att han älskar denne såsom mild, eftersom även han själv är sådan, utan också därför att denne ligger där för hans egen heders skull, såsom han själv kommer att säga när han träder fram, och dessutom därför att, enligt den homeriska Athenas ord, Menelaos skulle bli modfälld och en förebråelse uppkomma, om Patroklos kropp skulle bli skändad.

Det Eustathios anmärker i slutet av citatet är att Menelaos handling kommer att bli bedömd enligt det heroiska idealet att en hjälte måste handla så att han undgår skam och klander och att Athena har redan antytt vad som inträffar om Patroklos kropp blir vanhelgad; han kommer då att drabbas av κατηφεῖη (nedslagenhet, skamfull modlöshet) och ὄνειδος (förebråelse, vanära).¹¹⁶ Eustathios påpekar att Menelaos till sin karaktär inte är impulsivt våldsam – hans mest framträdande drag är den mildhet som han uppvisar i den första liknelsen där Homeros jämför hans reaktion inför den fallne Patroklos med den omsorg och ömhet som en kviga visar sin förstfödda kalv. När Menelaos först kommer fram till den fallne är denna reaktion befogad; fienden befinner sig på ett visst avstånd och den våldsamhet som kännetecknar lejonet är inte påkallad:

Ὅρα δὲ καὶ ὅτι οὐ βιαίῳ τινὶ ζῳῷ τὸν Μενέλαον εἵκασεν, ἀλλὰ συμπαθεῖ, πρὸς τὸν ἐνεστῶτα τοῦτο ποιήσας καιρόν, ἐν ᾧ οἰκτίσασθαι μόνον ἔδει, μήπω κρατερᾶς μάχης ἀρτυνηθείσης. Διὸ οὕτε ταύρῳ παραβάλλει αὐτὸν οὐδὲ μὴν ὑπὸ θηρὸς πολεμουμένη βοῖ, πρωτοτόκῳ δὲ καὶ διὰ τοῦτο κινυρῇ, ὃ ἔστιν οἰκτροφώνῳ, διὰ τὸ πολὺ τῆς στοργῆς. αἱ γὰρ τοιαῦται συμπαθέστερον τοῖς μοσχαρίοις ἀμφιβαίνουσι. τὸν μέντοι Αἴαντα ἐν τοῖς ἐξῆς λέοντι παρεικάσει τῶν τέκνων ὑπερμαχομένῳ. καὶ αὐτὸν δὲ τοῦτον τὸν Μενέλαον μετ’ ὀλίγα λέοντι παραβαλεῖ, ὅτε τὸν

¹¹⁵ Eust. *ad Il.* 4.1.7–16.

¹¹⁶ Eustathios syftar här på (*Il.* 17.556–558) där Athena i Foinix gestalt använder dessa ord till Menelaos för att sporra honom.

Εὐφορβὸν ἀναιρεῖ ἀμφὶ τῷ Πατρόκλῳ βαίνων. Ὅτι δὲ πρῶτος ὁ Μενέλαος, δῆλον, ὅσγε καὶ τοῖς ἐχθροῖς ἦν συμπαθής.¹¹⁷

Lägg också märke till att han inte liknade Menelaos vid något våldsamt djur, utan vid ett medlidande djur, vilket han gjorde med hänsyn till den rådande situationen, i vilken det endast var passande att känna medlidande, då en häftig strid ännu inte hade satts i gång. Därför jämför han honom varken med en tjur eller ens med en ko som angrips av ett vilddjur, utan med en förstföderska och just därför klagande, det vill säga jämrande, på grund av sin stora tillgivenhet. Ty sådana omger sina små kalvar med större medkänsla. Men i det följande kommer han att likna Ajas vid ett lejon som kämpar för sina ungar. Och även denne, Menelaos, kommer han kort därefter att likna vid ett lejon, när han dödar Euforbos medan han rör sig kring Patroklos. Men att Menelaos är mild framgår också av att han till och med var medkännande mot sina fiender.

När Menelaos rör sig klagande kring kroppen signalerar detta en personlighet som är mer defensiv än den mer aggressiva närvaro som är kännetecknande för Ajas. Samtidigt kan Menelaos vara handlingskraftig när situationen kräver det:

ὡς δὲ καὶ σπουδαῖός ἐστιν ἐν καιρῷ, ἐδήλωσε καὶ ἐν μονομαχίᾳ ἐκείνῃ ἐν ἧ ὁ ἀδελφὸς αὐτὸν ἐπέσχε, καὶ προεξαναστάς δὲ τοῦ ἀδελφοῦ ἐν τῇ νυκτεγερασίᾳ, καὶ ὅπου δὲ καταπονουμένον Ὀδυσσεῶς αὐτὸς αἰσθόμενος ἐπίκουρον ἄγει τὸν Αἴαντα.¹¹⁸

Att han också är handlingskraftig vid rätt tillfälle visade han även i den envig där brodern hejdade honom, och genom att han steg upp före brodern vid nattuppbådet, och också när han själv märkte att Odysseus var hårt trängd och förde Ajas dit som undsättare.

Den händelse Eustathios refererar till i slutet av citatet inträffar när den sårade Odysseus omringas av trojanska styrkor och utstöter tre kraftiga rop på hjälp vilka omedelbart uppfattas av Menelaos som reagerar genom att kalla på Ajas för att bilda en skyddsmur mot fienden (*Il.* 11.462–488):¹¹⁹

Πάνυ δὲ καὶ φίλος ἀγαθὸς καὶ προσεκτικός ἐν τοῖς ῥηθεῖσιν ὁ Μενέλαος, εἴπερ τρὶς ἰάχοντος Ὀδυσσεῶς καὶ ἦκουσε καὶ οὕτως ἐνδιαθέτως ἐπεστράφη. οὐκ ἐστέρηται δὲ οὐδὲ τοῦ μένος καὶ θάρσος ἔχειν, διὸ καὶ ἀρηΐφιλον αὐτὸν ἔφη ὁ ποιητὴς καὶ ἀρήϊον.¹²⁰

Menelaos är också utifrån det som har sagts en i hög grad god och uppmärksam vän, om han nu verkligen hörde Odysseus ropa tre gånger och vände sig så med inre beredvillighet. Han saknar inte heller kraft och att ha mod, och därav kallade poeten honom både stridsälskande och krigisk.

¹¹⁷ Eust. *ad Il.* 4.2.3–12.

¹¹⁸ Eust. *ad Il.* 4.2.12–16.

¹¹⁹ De första två homeriska passager som Eustathios syftar på är situationen då Hektor utmanar den bäste av akajerna till tvekamp, och Menelaos träder fram, men hålls tillbaka av Agamemnon (*Il.* 7.92–122) och situationen då Agamemnon efter en dag på slagfältet ligger sömlös av oro över den akajiska härens överlevnad. Han söker råd hos Nestor för att samla de främsta ledarna till rådslag. Menelaos är redan vaken och bröderna möts vid skeppen (*Il.* 10.1–50).

¹²⁰ Eust. *ad Il.* 3.234.18–22.

Här är det återigen tydligt, anser Eustathios, hur Homeros framställer Menelaos reaktion som anpassad efter situationens krav.

Ett annat ställe som belyser Eustathios syn på Menelaos är den scen i bok 7 när Hektor träder fram mellan härarna och utmanar någon av grekerna till envig för att skona manskapet och avgöra striden. Homeros beskriver hur grekerna tiger, både av skam inför att inte anta utmaningen och av fruktan för Hektor. Slutligen reser sig Menelaos upp efter att ha förebrått grekerna för att de visar feghet och säger han att han själv kommer att ta sig an Hektor (*Il.* 7.66–102):

Μενέλαος δὲ ἰσχυροπαθήσας ἀνέστη καὶ ὑπέστη τὴν μονομαχίαν. Φησὶ γὰρ ὁ ποιητής, ὅτι «ὄψε δὲ δὴ Μενέλαος ἀνίστατο» καὶ τὰ ἐξῆς. Καὶ ὄρα τὸ ὄψε, οὐ γὰρ χρὴ τὸν νοῦν ἔχοντα παραχρῆμα ποιεῖν τὸ παρατυχὸν καὶ τοῖς κινδύνοις ἐπιπηδᾶν.¹²¹

Menelaos reste sig, starkt gripen, och åtog sig envigen. Ty poeten säger ”men sent omsider reste sig Menelaos” och det följande. Och lägg märke till ordet ”sent”, ty den som har förstånd bör inte genast göra det som råkar föreligga och inte kasta sig över faror.

Homeros konstaterar därefter att Menelaos hade besegrats av Hektor, som var honom överlägsen i styrka, om inte Agamemnon ingripit och hejdat honom (*Il.* 7.106–119):

Καὶ ὄρα τὸ φιλάληθες τοῦ φιλέλληνος ποιητοῦ, πολὺ φέρτερον τοῦ Μενελάου εἰπόντος τὸν Ἴκτορα, ὅπερ ταῦτόν ἐστι τῷ κατωτέρῳ εἰρησομένῳ περὶ Ἀχιλλέως τῷ «ὅς περ σέο πολλὸν ἀμείνων». Καὶ ὁ μὲν ποιητής οὕτω πρὸς οἶκτον λαλεῖ.¹²²

Och lägg märke till hur sanningskär den grekälskande poeten är i det han säger att Hektor är mycket överlägsen Menelaos, vilket är detsamma som det som längre ned kommer att sägas om Akilles ”han som är mycket bättre än du”.¹²³ Och poeten talar så för att väcka medlidande.

Menelaos lyder Agamemnon och erkänner därmed indirekt sin underlägsenhet mot Hektor. Men genom att inte dölja styrkeförhållandet dem emellan framkallar Homeros, enligt Eustathios, medlidande med Menelaos genom att han här framträder med värdighet då han är den förste av grekerna att anta utmaningen, även om han behöver tid för att reagera, och att han dessutom är medveten om sin underlägsenhet.

Barbara Castiglione har konstaterat att det är Menelaos känslor och lidande som står i centrum i bok 17, och att det överlag, i både *Iliaden* och *Odysseen*, inte är hans slutliga seger och hämnd som är mest framträdande; som hon formulerar det ligger tyngdpunkten på ”his hesitancy, his passivity, his inadequacy as a fighter, and, most of all, his sense of regret, his sensibility and his grief”.¹²⁴ Mot bakgrund av denna betoning på Menelaos tvekan och otillräcklighet framstår Eustathios läsning som ett tydligt korrektiv. Han ger genom sina kommentarer en mer positiv

¹²¹ Eust. *ad Il.* 2.411.9–12.

¹²² Eust. *ad Il.* 2.411.24–27.

¹²³ Eustathios syftar på en typ av formulering där överlägsenhet uttrycks genom komparativ med genitiv och som förekommer exempelvis när Akilles uttryckligen framställs som överlägsen Aineas i bok 20 (*Il.* 20.430–55).

¹²⁴ Castiglione, 2020, 229.

bild av Menelaos krigiska förmåga, även om denne framstår som mindre hetsig än vad som är fallet med Akilles:

Ἡ δὲ ξανθὴ κόμη – τοιαύτη γὰρ ἱστορεῖται τὸν Ἀχιλλεῖα κοσμεῖν – τὸ θερμὸν παραδηλοῖ καὶ ὀργίλον τοῦ ἥρωος, τοιοῦτοι γὰρ, φασίν, οἱ ξανθόχολοι. ξανθὸς δὲ ἱστόρηται καὶ ὁ Μενέλαος. ἀλλ’ ἐκεῖνος οὐκ ἦν ἀκράχολος, ἀλλὰ ἐνήης. διὸ καὶ μαλθακὸς ἐδόκει πολεμιστῆς.¹²⁵

Det blonda håret, ty ett sådant sägs pryda Akilles, antyder det heta och hetsiga hos hjälten, ty sådana är, säger man, de med gul galla. Blond uppges också Menelaos vara, men han var inte oersonligt hetsig, utan mild, varför han också framstod som en vek krigare.

Eustathios tar här fram läran om kroppsvätskorna, humoralpatologin, för att förklara Akilles karaktär. Men han gör ett undantag för Menelaos, som trots att han är blond saknar detta karaktärsdrag som är kännetecknande för denna grupp. Eustathios låter därmed inte sådana fysiologiska förklaringsmodeller ensamma avgöra karaktärsbedömningen. Menelaos förmåga till strid framkommer även genom de epitet som används om honom.¹²⁶ Eustathios kommenterar detta och jämför med de epitet som tillskrivs Paris:

Καὶ σημείωσαι τὸ «Μενέλαος ἀρήϊος». τὸν Ἀλέξανδρον μὲν γὰρ δῖον προσεῖπεν ἀπλῶς οὕτω, τὸν δὲ Μενέλαον ὥσπερ πρὸ τοῦτου ἀρηϊφίλον, οὕτω νῦν ἀρήϊον, ἦτοι πολεμιστὴν, νίκης ἐλπίδας ὑποτείνων τῷ ἀκροατῇ.¹²⁷

Lägg också märke till uttrycket ”Menelaos den krigiske”. Ty Alexander kallade han helt enkelt för ”den gudomlige” men Menelaos, liksom han tidigare kallades ”krigskär”, kallas nu ”krigisk”, det vill säga en krigare, varigenom han inger hopp om seger för åhöraren.

När Paris i Bok 3 precis fått syn på Menelaos och dragit sig tillbaka in bland de trojanska leden förebrår Hektor honom för hans feghet, varpå Paris försöker rädda ansiktet:

Ἀρηϊφίλον δὲ τὸν Μενέλαον ὁ Πάρις φησὶν ἢ κατειρωνευόμενος Ἔκτορος οὕτω καλέσαντος τὸν Μενέλαον ἢ καὶ καταθέμενος ἀληθευτικῶς τοιοῦτον ἐκεῖνον εἶναι.¹²⁸

Paris säger att Menelaos är krigskär, antingen ironiserande, eftersom Hektor har kallat Menelaos detta, eller också genom att sanningsenligt fastslå att denne är sådan.

Om Paris här verkligen erkänner Menelaos som krigisk ligger detta i linje med den homeriska hjältekode där fiender erkänner varandras styrka eftersom ett sådant erkännande ökar den egna äran. Men även om Menelaos har en krigisk natur är det uppenbart, inte minst för honom själv, att han i *Il.* 17.94–95 verkligen står inför en oöverbinnerlig övermakt. Eustathios kommenterar:

¹²⁵ Eust. *ad Il.* 1.130.10–13

¹²⁶ Castiglione menar att Menelaos epitet som ἀρήϊος och ἀρηϊφίλος hör till den orala traditionens standardepitet och inte alltid är individuellt träffande. Castiglione, 2020, 221.

¹²⁷ Eust. *ad Il.* 1.660.14–16

¹²⁸ Eust. *ad Il.* 1.608.3–5

Τὸ δὲ «Ἑκτορι καὶ Τρωσὶ» μεγαλοφροσύνην ἔχει, ὡς τοῦ Μενελάου μὴ δεδιότος μόνον τὸν Ἑκτορα, πάντας δέ, ὡς δεδήλωται.¹²⁹

Men uttrycket ”för Hektor och trojanerna” har en storsinhet, i det att Menelaos inte endast fruktar Hektor utan alla, såsom redan har visats.

Eustathios försvarar alltså Menelaos karaktär genom att understryka att det överhängande hotet inte bara består av Hektor utan av en stor mängd trojaner. Att strida mot en sådan övermakt vore oförnuftigt, och denna insikt betecknas av Eustathios som ett utslag av μεγαλοφροσύνη snarare än att reduceras till ren rädsla. Han tillägger:

Τὸ δὲ πολλοὶ δοκεῖ μὲν ἀντὶ τοῦ πάντες κεῖσθαι, ὡς καὶ προεῖρηται, μάλιστα δὲ ἀσφαλῶς ἔχει κατὰ φύσιν ἀορίστως νοούμενον. εἰ γὰρ καὶ πάντες ἐνὶ τινὶ ἐπέλθωσιν ἀλλ’ οὐκ ἤδη καὶ πάντες αὐτὸν περιστήσονται τὸν ἕνα, τὸν ὀλίγον, πολλοὶ δὲ τινες, ὡς εἰκός.¹³⁰

Uttrycket ”många” tycks visserligen stå i stället för ”alla”, såsom tidigare också har sagts, men det är framför allt säkert att det, när det förstås enligt sin natur, uppfattas som obestämt. Ty även om alla skulle angripa en enda, så innebär det inte att alla också kommer att omringa honom, den ene, den som är ensam, utan många, nämligen några av dem, såsom är rimligt.

Eustathios gör här en pedagogisk utredning av förhållandet mellan πολλοὶ och πάντες och landar i att det viktiga är att förstå att det här rör sig om ett stort men obestämt antal trojaner eftersom det rent praktiskt är omöjligt att alla dessa samtidigt skulle kunna omringa Menelaos.

De liknelser som Homeros använt för att beskriva Menelaos karaktär och sinnesstämning kan kompletteras med ytterligare en scen som inträffar längre fram i bok 17 när striden omkring Patroklos kropp fortsätter. Athena antar då Foinix gestalt och framträder inför Menelaos.¹³¹ Hon påpekar att det vore en särskild orsak till klander och skam om Akilles vän skulle komma att slitas sönder av hundar invid Trojas murar, och hon manar Menelaos att stå fast och uppmuntra sina män till fortsatt strid (*Il.* 17.553–559). Menelaos riktar en åkallan till Athena (som fortsatt framträder som Foinix) att han ska få kraft att stå emot trojanernas intensiva anfall. Athena bifaller hans önskan och ger honom det mod som kännetecknar ett flygfä som söker mänskligt blod. Eustathios kommenterar:

Καὶ ὄρα ὅτι οὐ μῦθας ἀλκὴν ἐντεθῆναι εἶπε τῷ Μενελάῳ, τοῦτο γὰρ γελοιότατον διὰ τὸ ἄγαν ταπεινόν, ἀλλὰ θάρσος. διὸ καὶ δις αὐτὸ παρεσημήνατο ἔν τε τῷ «μυῖης θάρσος», καὶ ἐν τῇ ἀποδόσει τῆς παραβολῆς, εἰπὼν «τοίου μιν θάρσους πλῆσε φρένας ἀμφιμελαίνας», τὰς καὶ πρὸ ὀλίγου ῥηθείσας, ἐπαυξήσασα δηλαδὴ καὶ τὸ μένος, ὡς ἐδήλωσε τὸ «ἐν δὲ βίην ἔθηκε», δι’ ἧς πιθανῶς βίαιον ἔθετο τὸν πρὶν μὴ τοιοῦτον. ἄλλως γὰρ ἀχρεῖον τὸ θάρσος χωρὶς μένεος. διὸ καὶ τῷ Διομήδει θάρσος ὁμοῦ καὶ μένος ἢ αὐτὴ Ἀθηνᾶ ἐν τῇ ε’ ῥαψωδίᾳ ἐνέθετο.¹³²

¹²⁹ Eust. *ad Il.* 4.20.16–21.2.

¹³⁰ Eust. *ad Il.* 4.20.20–21.2.

¹³¹ Foinix fungerade som rådgivare och mentor åt Akilles. I bok 9 ingår han i den beskickning som försöker övertala Akilles att återvända till striden.

¹³² Eust. *ad Il.* 4.93.1–8.

Och lägg märke till att han inte sade att flugans styrka lagts i Menelaos, ty detta skulle ha varit högst löjligt eftersom den är alltför obetydlig, utan [dess] mod. Därför markerade han också detta två gånger, dels i uttrycket ”flugans mod” dels i liknelsens upptagande, då han sade ”med sådant mod fyllde hon hans mörka hjärta”, vilka också nyss har nämnts, varigenom hon också ytterligare förstärkte kraften, såsom visas genom uttrycket ”och hon satte styrka i honom”, genom vilken hon på ett övertygande sätt gjorde honom kraftfull fastän han inte tidigare var sådan. Ty annars är modet utan värde utan kraft. Och det var anledningen till att samma Athena i den femte sången samtidigt lade in både mod och kraft i Diomedes.

Det här är en liknelse som framstår som märklig och möjligen lätt ovärdig, inte minst om man beaktar de liknelser där en hjälte och hans handlande jämförs med ett lejon. Men Eustathios framhåller att det är några särskilda egenskaper hos flugan, mer specifikt dess ihärdighet och mod, som Homeros har utpekat som relevanta. I det utsatta läge han nu befinner sig i får Menelaos del av dessa egenskaper vilka återger honom handlingsförmågan. Men Athena tillför även kraft, som inte är en av flugans egenskaper; utan denna kraft skulle modet, en av flugans egenskaper, inte vara en för situationen tillräcklig egenskap.

Den återstående frågan efter denna karaktärsbeskrivning som grundat i Eustathios kommentarer är hur Menelaos agerande vid Patroklos kropp ska bedömas. Det beslut som Menelaos fattar har omväxlande bedömts vara antingen ett utslag av feghet eller mer positivt tagits fram som ett exempel på hur en hjälte bör agera i trångmål.¹³³ Fenik företräder den förra ståndpunkten då han framhåller att Menelaos frivilligt drar sig tillbaka, till skillnad från de övriga tre hjältarna i monologerna, och han betraktar detta tillbakadragande som ett tecken på feghet.¹³⁴ Cairns har däremot betonat att Menelaos handlande inte avviker från det heroiska idealet som sådant, utan att han anpassar sitt handlande efter situationens krav.¹³⁵ Om man ser till de övriga tre monologerna är det tydligt att de agerandes beslut att hedra det heroiska idealet, det vill säga att inte vika för fienden, inte leder till ett resultat som är utpräglat heroiskt: Odysseus bestämmer sig för att stanna och kämpa mot den trojanska övermakten snarare än att fly, eftersom han bedömer att flykt i sammanhanget är ovärdigt honom. Han nödgas dock ropa på hjälp när han sårats och får undsättning tack vare Menelaos och Ajas ingripande (*Il.* 11.460–488); Agenor bedömer sina möjligheter mer realistiskt och eftersom han inte tror sig kunna undkomma Akilles genom flykt väljer han att stanna kvar och möta honom, men räddas från döden genom Apollons ingripande (*Il.* 21.553–97); Hektor beslutar sig likaledes för att stå fast men när han väl får syn på Akilles sviker honom modet och han flyr ändå, varpå han blir upphunnen och dödad (*Il.* 22.99–137). Dessa scener visar att det heroiska idealet visserligen kan framstå som en beundransvärd inställning hos en hjälte i ett svårt läge, men omsatt i handling är det inte nödvändigtvis en pålitlig indikator på hur det faktiska utfallet kommer att gestalta sig. För att rätt bedöma Menelaos handlande kan man beakta den norm för heroiskt handlande som Eustathios, enligt Baukje van den Berg, tar fram som befintlig hos Homeros. Eustathios framställer en kombination av ἀνδρεία och φρόνησις som det homeriska hjälteidealet: ”In his view, Homer’s depiction of the heroes shows that, ideally, manliness and

¹³³ Se vidare Gaskin, 1990, 9.

¹³⁴ Fenik, 1978, 89.

¹³⁵ Cairns, 1993, 75–76 (not 104).

valour in war should be accompanied by *phronesis*. Action should be guided by prudence”.¹³⁶ På detta sätt kommer Homeros, i Eustathios tolkning, att framstå som en auktoritet i frågor som rör heroiskt handlande där hjältarna uppträder som förebilder för ett slags praktiskt förstånd med tydliga beröringspunkter med den aristoteliska uppfattningen av φρόνησις.¹³⁷ Ett exempel på detta är när Athena hejdar Akilles då han överväger att dra sitt svärd och hugga ner Agamemnon (*Il.* 1.188–189). I sin kommentar betonar Eustathios att ett fall som detta visar att de starka affekterna bör tyglas av förståndet:

Ἵτι ταῦτο λογεῖ Ὅμηρος καὶ ἐν τῷ «ἠὲ χόλον παύσειεν ἐρητύσειέ τε θυμόν». ταῦτόν γὰρ χόλον παῦσαι καὶ ἐρητύσαι ἡγουν κωλύσαι θυμόν. τοῦτο δὲ ἐστὶ μὲν φρονήσεως ἄκρας ἡγουν τὸ ἐν ἀκμῇ θυμοῦ βουλευέσθαι τὰ εἰς φιλίαν.¹³⁸

I uttrycket ”eller skulle han stilla vreden och hejda sinnet” säger Homeros samma sak. Ty att stilla vreden och att hejda, det vill säga hindra, sinnet är samma sak. Detta är nämligen det högsta praktiska förståndet, det vill säga att i sinnesrörelsens höjdpunkt överväga sådant som leder till vänskap.

När Akilles hejdar sig är det för att hans förstånd förmår förutse konsekvenserna av handlingen och det hindrar honom från att agera på sin omedelbara känsla. En kombination av mod och praktiskt förstånd är även central för genomförandet av det nattliga spaningsuppdrag i bok 10 som ska ske under ledning av Diomedes. Från mängden av de närvarande hjältarna väljer Diomedes, som själv utmärks av en orädd handlingskraft, Odysseus som sin följeslagare (*Il.* 10.245–46). Eustathios kommenterar:

Διομήδης γὰρ οὐχ ἀπλῶς φρόνησιν, ἀλλ’ ἐμπρακτον φρόνησιν ἐπιλέγεται, ὅποια ἡ τοῦ Ὀδυσσεύως ἐστίν. ὁ μὲντοι Νέστωρ ἄκρατος αὐτόχρημα σύνεσις, ἣν ἀνδρίας ψιλῆ. ἀφθονήτως οὖν διὰ σοφίαν φησὶν αἰρεῖσθαι τὸν Ὀδυσσεά, ἧς ἅπαντες εἴκουσι τῷ Ὀδυσσεῖ.¹³⁹

Ty Diomedes väljer inte bara förstånd i allmänhet, utan förstånd i handling, sådant som finns hos Odysseus. Nestor var däremot i själva verket ren insikt, utan mod. Därför säger han utan avund att han väljer Odysseus på grund av hans visdom, inför vilken alla ger vika för Odysseus.

καὶ νῦν δὲ ὁ Διομήδης τὸν Ὀδυσσεά ὡς τοιοῦτον ἐπιλέγεται. Ὅλωσ γὰρ τὰ ἐν πολέμοις σεμνὰ δυσὶ ταύταις ἀρεταῖς, ἀνδρία καὶ φρονήσει, κατεργάζονται.¹⁴⁰

Och nu väljer alltså Diomedes Odysseus som just en sådan. Ty överhuvudtaget åstadkoms de storslagna [bedrifterna] i krig genom dessa två dygder, mod och praktiskt förstånd.

I fallet med Diomedes och Odysseus lyfter Eustathios fram att deras respektive karaktärer kompletterar varandra:

¹³⁶ van den Berg, 2025, 124; Aristoteles, *EN* VI 1140a25-28.

¹³⁷ van den Berg, 2025, 122.

¹³⁸ Eust. *ad Il.* 1.127.15–17.

¹³⁹ Eust. *ad Il.* 3.55.5–8.

¹⁴⁰ Eust. *ad Il.* 3.55.19–21.

ἐπεὶ γὰρ οἱ σύνδυο ἐρχόμενοι οὐχ ἔν τι δρωσιν ἐξ ἀνάγκης καὶ τὸ αὐτό, ἀλλ' ὁ μὲν προνοεῖ, ὀξύτερον, ὡς εἰκός, διατεθείς, ὁ δὲ ὕστερον ἐπινοεῖ [...].¹⁴¹

Ty när två går tillsammans gör de inte av nödvändighet en och samma sak, utan den ene förutser, vilket är att vänta, i kraft av en skarpare läggning, medan den andre i efterhand tänker ut saken [...].

När Eustathios formulerar det som att Diomedes utan en känsla av avund väljer Odysseus visar han att det rör sig om en värdering av Odysseus som sker utan rivalitet; det är ett erkännande av Odysseus överlägsenhet inom ett område som inte hotar Diomedes ära eller anseende. Här framträder en homerisk modell för samarbete, där komplementära egenskaper främjar ett gynnsamt utfall; Odysseus besitter utöver mod en förutseende och praktisk klokhet och Diomedes kompletterar dessa egenskaper genom sin handlingskraft.

En annan situation som kräver samarbete inträffar när Deifobos konfronteras av Idomeneos som hånfullt utropar att han har dödat tre trojaner för varje fallen grek, och nu utmanar han Deifobos som ställs inför att antingen dra sig tillbaka och söka hjälp hos någon annan trojansk ledare eller försöka ta sig an Idomeneos på egen hand (*Il.* 13.402–58):

Ἵτι Δηϊφώβῳ βουλευσαμένῳ ἢ τινά που τῶν Τρώων ἐταρίσσαιτο μεγαθύμων κατὰ Ἰδομενέως ἄψ ἀναχωρήσας ἢ πειρήσαιο καὶ οἶος, δοάσσαιτο, ἤγουν ἔδοξε, κέρδιον εἶναι βῆναι ἐπ' Αἰνεΐαν. κρίνει γὰρ καὶ αὐτὸς καλὸν εἶναι τὸ «σὺν τε δύο», ὅπερ ἀλλαγῶ εἶπεν ὁ ποιητής.¹⁴²

När Deifobos, efter att ha dragit sig tillbaka, överlade om han skulle ta någon av de storsinta trojanerna till följeslagare mot Idomeneos, eller om han rentav skulle försöka ensam, ansåg han, det vill säga, det föreföll honom, att vara mer fördelaktigt att uppsöka Aineias. Ty också han själv anser att det är gott att vara ”två tillsammans”, vilket poeten också sagt på ett annat ställe.

Genom att tillkalla Aineias kan Deifobos, menar Eustathios, agera i enlighet med idealet om hjältemod i och med att han inte drar sig ur striden utan endast lämnar den tillfälligt. I likhet med Menelaos i bok 17 inser han sin underlägsenhet och tar beslutet att återvända med förstärkning.¹⁴³

6. Avslutning

Med utgångspunkt i framställningen av Eustathios kommentarer i föregående kapitel kan Menelaos agerande i *Il.* 17.90–113 erhålla en sammanfattande bedömning. Eustathios visar hur Homeros framställer Menelaos som mild och avvaktande till sinnet men samtidigt stridsduglig när situationen kräver det. I vissa situationer kan han vara obetänksam, som när han antar envigen mot Hektor fastän han inser att han är underlägsen Hektor men ändå inte förmår att stå emot att agera utifrån sin känsla av grekernas kollektiva skam (*Il.* 7.66–122). I fallet med *Il.*

¹⁴¹ Eust. *ad Il.* 3.50.22–24.

¹⁴² Eust. *ad Il.* 3.500.15–17.

¹⁴³ Eustathios kommenterar att en förening av mod och klokhet i många situationer har gagnat grekerna. De exempel han tar upp är scenen där Athena stiger upp på Diomedes vagn (*Il.* 5.840–60), dels den där Nestor fungerar som kusk för Diomedes (*Il.* 8.80–110). Eust. *ad Il.* 3.55.14–19.

17. 90–113 gör han däremot genast en korrekt och realistisk bedömning av den överhängande faran. Hans läge är hopplöst med tanke på att Hektor har gudomligt stöd och de inblandades antal och han inser att den möjlighet som står till buds om han ska rädda sitt liv är att han, om än tillfälligt, behöver dra sig tillbaka, även om han inser att någon av grekerna kommer att klandra honom. Om han däremot följer de påbud som emanerar från αἰδώς och νέμεσις och stannar på platsen kan han undkomma detta klander och följa sin egen skamkänsla men till priset av sin egen undergång. Hans fruktan att bli föremål för klander kan närmast jämföras med vad Hektor ger uttryck för i bok 22 när han inväntar Akilles. Att utstå klander från någon som är lägre i rang framstår för dem båda som otänkbart. Dessutom är deras känsla av skam så internaliserad att den inte går att bortse ifrån. Men Menelaos gör inte ett val av det slag som Odysseus, Hektor och Agenor gör, och som samtliga beslutar sig för att stanna kvar och ta striden, eftersom han träffas av en plötslig insikt om Hektor och hans gudomliga stöd. Den förändring i hans bedömning av situationen som detta medför är inte unikt för Menelaos, som exemplen i kapitel 4 har visat: Nestor inser omedelbart när Zeus blixtrar slår ner att han och Diomedes måste dra sig tillbaka, eftersom Zeus vilja inte kan ignoreras. För dagen står guden på motståndarens sida, men detta kommer att förändras (*Il.* 8. 139–44). Det senare är också den insikt Aineias faller tillbaka på när Akilles påminner honom om deras tidigare möte och Aineias flykt. Vid det tillfället, konstaterar han, stod det gudomliga mot honom (*Il.* 20.178–242). Det som betraktat för sig kan framstå som ett kontroversiellt beslut av Menelaos är alltså ett välbelagt handlingsmönster som i andra situationer inte anses vara skamligt eller klandervärt. Inte heller avsikten att hämta förstärkning är unik för Menelaos; även Deifobos, när han möter Idomeneos, inser att han behöver stöd och hämtar Aineias som förstärkning (*Il.* 13.402–58). Sammanfattningsvis anser Eustathios att en hjälte i ett farofyllt läge varken bör låta sin egen skam eller rädsla för klander ta överhanden. I stället för att agera utifrån en rigid kod för hjältemodigt handlande, att inte under några omständigheter dra sig tillbaka inför en fiende, bör hjälten beakta de förutsättningar som den faktiska situationen uppvisar och anpassa sitt agerande efter dessa, i enlighet med mod och omdöme, det praktiska förnuftets båda beståndsdelar.¹⁴⁴

Med Menelaos egen överlevnad ordnad genom tillbakadragandet återstår det för honom att lösa den svåra situationen med att rädda undan Patroklos kropp från trojanerna. Eustathios skriver inte uttryckligen att det är Menelaos beslut som kommer att inleda en rad händelser som leder till att Patroklos kropp till slut kan dras ur striden, men att det förhåller sig tydliggörs både av den beskrivningen i bok 17 av de följande händelserna och med utgångspunkt från ett kontrafaktiskt scenario där Menelaos inte fattar beslutet att dra sig tillbaka utan i stället stannar kvar och ta striden med Hektor och de övriga trojanerna. I denna senare situation är det sannolikt att Ajas skulle ha förblivit ovetande om Patroklos och Menelaos belägenhet ytterligare ett tag och som en följd skulle sannolikt även Menelaos ha fallit för Hektor, och både hans och Patroklos rustningar och kroppar ha förts till Troja.¹⁴⁵ Detta föreställda scenario får ytterligare stöd om man åter beaktar vad som faktiskt framställs i bok 17 när Menelaos efter sitt övervägande tillfälligt har lämnat platsen. Då han och Ajas återvänder ser de att Hektor redan

¹⁴⁴ Eust. *ad Il.* 4.20.5–10.

¹⁴⁵ Detta är vad Gill hävdar då han påpekar att även när Ajas har anlant visar det sig vara hopplöst att stå emot Hektor, och de behöver tillkalla ytterligare hjälp. Gill, 1996, 79.

har tagit Patroklos rustning (som egentligen tillhörde Akilles) och nu är i färd med att släpa iväg kroppen. Tack vare att Ajas uppenbarar sig tvingas Hektor skyndsamt att dra sig tillbaka in bland de trojanska trupperna och bege sig i sin vagn mot Troja (*Il.* 17.125–131). Utfallet är att rustningen visserligen gått förlorad men att Patroklos kropp för tillfället är räddad. Det följer sedan ett fortsatt strider kring Patroklos kropp fram till det att Menelaos och Meriones under beskydd av de båda Ajanterna kan bära iväg kroppen ur striden. Utifrån denna händelsebeskrivning, kompletterad med den ovan framställda kontrafaktiska händelsebeskrivningen, kan bok 17 beskrivas som en utdragen kollektiv räddningsoperation som inleds med Menelaos beslut att dra sig tillbaka och tillkalla Ajas, fortsätter med strider i vilka de grekiska trupperna förmår hålla undan trojanerna, och som avslutas med att Patroklos kropp kan räddas och återföras till Akilles läger. Det är Menelaos beslut som slutligen möjliggör det för grekerna allt överskuggande utfallet, att rädda Patroklos kropp, och hans övervägande i inledningen av bok 17 framträder därmed som ett exempel på den förening av mod och omdöme som Eustathios uppmärksammar som utmärkande för det homeriska hjälteidealet.

Litteraturlista

Källtexter

- Aristoteles. *Ethica Nicomachea*, (ed. Ingram Bywater). Oxford, 1894.
- Aristoteles. *Ars Rhetorica*, (ed. W.D. Ross). Oxford, 1959.
- M. L. West (ed.), *Homeri Ilias*, Stuttgart/Leipzig, 1998-2000
- van der Valk, M. (ed.) *Eustathii Archiepiscopi Thessalonicensis Commentarii ad Homeri Iliadem pertinentes ad fidem Codicis Laurentiani editi*, 4 vols., Leiden, 1971-1987.
- G. Stallbaum (ed.) *Eustathii Archiepiscopi Thessalonicensis Commentarii ad Homeri Odysseam ad fidem exempli Romani editi*, 2 vols, Leipzig 1825-1826, repr. Hildesheim ,1960.

Sekundärlitteratur

- Arend, Walter. *Die typischen Szenen bei Homer*. Problemata. Forschungen zur klassischen Philologie. Heft 7. Berlin, 1933.
- Browning, Robert. *The Byzantines and Homer*, i *Homer's ancient readers* (ed. Robert Lamberton and John J. Keaney), New Jersey, 1992.
- Cairns, Douglas. *Aidōs. The Psychology and Ethics of Honour and Shame in Ancient Greek Literature*. Oxford, 1993.
- Cairns, Douglas. "Affronts and Quarrels in the Iliad", i *Oxford Readings in Homer's Iliad*, (ed. D. Cairns), Oxford, 2001.
- Cairns, Douglas. "Mental Conflict from Homer to Eustathios" i *Emotions through Time. From Antiquity to Byzantium*, (Eds. Douglas Cairns, Martin Hinterberger, Aglae Pizzone and Matteo Zaccarini), Tübingen, 2022
- Castiglione, Barbara. "Menelaus in the *Iliad* and in the *Odyssey*: the Anti-Hero of πένθος". *Commentaria Classica* 7, 2020.
- Diggle, James (ed.). *The Cambridge Greek Lexicon [= CGL]*, Cambridge, 2021.
- Crisp, Roger. *Homeric Ethics* (i *The Oxford Handbook of the History of Ethics*), (ed. Crisp, R.), Oxford, 2013
- Cullhed, Eric. *Eustathios of Thessalonike. Commentary on Homer's Odyssey*. Volume 1 on Rhapsodies A-B. Uppsala, 2016.
- Edwards, Mark W. *The Iliad: a Commentary*. Volume V: books 17-20, (General editor G.S. Kirk), Cambridge, 2012.
- Fenik, Bernard. "Stylization and Variety: Four monologues in the Iliad". *Homer. Tradition and Invention*, (ed. Bernard C. Fenik), Leiden, 1978.
- Gaskin, Richard. "Do Homeric Heroes Make Real Decisions?" *The Classical Quarterly*, Vol. 40, No 1 (1990).
- Gill, Christopher. *Personality in Greek Epic, Tragedy, and Philosophy*. Oxford, 1996.
- Hainsworth, Bryan. (b) *The Iliad: a Commentary*. Volume III: books 9–12, (General editor G.S. Kirk), Cambridge, 2010.
- Jastrup, Poul Ole. *Homer. Iliadens 1. Sang*. København, 1996.
- Keizer, Helena Maria. *Indices in Eustathii Archiepiscopi Thessalonicensis Commentarios ad Homeri Iliadem pertinentes ad fidem codicis Laurentiani editos a Marchino van der Valk*. Köln, 1995.
- MacIntyre, Alasdair. *After Virtue*. Third Edition. Notre Dame, Indiana, 2007.

- Makrinos, Antony. "Tragedy in Byzantium: the Reception of Sophocles in Eustathios' Homeric Commentaries". *Bulletin of the Institute of Classical Studies*, Supplement No. 126, 2013.
- Murray, Gilbert. *The Rise of the Greek Epic*. Oxford, 1934.
- Nagy, Gregory. *The Ancient Greek Hero in 24 Hours*. Cambridge, Massachusetts, 2013.
- Pelliccia, Hayden. *Mind, Body, and Speech in Homer and Pindar*. Göttingen, 1995.
- Pelliccia, Hayden. "Mental Organs", i Finkelberg, M. (red.), *The Homer Encyclopedia*, vol.2. Chechester, 2011.
- Redfield, James M. *Nature and Culture in the Iliad: the Tragedy of Hector*. Chicago, 1975.
- Renhan, Robert. "The Heldenod in Homer: One Heroic Ideal" *Classical Philology*, Vol. 82, No. 2, 1987.
- Snell, Bruno. *Die Entdeckung des Geistes. Studien zur Entstehung des europäischen Denkens bei den Griechen*. Hamburg, 1955.
- Scully, Stephen. "The Language of Achilles: the OXΘΗΣΕΑΣ Formulas". *Transactions of the American Philological Association* 114, 1984, 11-27.
- Turpin, Jean-Claude. "L'expression ΑΙΔΟΣ ΚΑΙ ΝΕΜΕΣΙΣ et les actes de langage". *Revue des Études Grecques*, vol. 93, No 442/444, 1980.
- van den Berg, Baukje. *Homer the Rhetorician. Eustathios of Thessalonike on the Composition of the Iliad*. Oxford, 2022.
- van den Berg, Baukje. "Athena Disenchanted: Eustathios of Thessalonike on Ethical and Rhetorical Prudence in Homer and Beyond" i *Enchanted Reception. Religion and the supernatural in medieval Troy narration* (ed. Tine Scheijnen & Ellen Söderblom Saarela), Uppsala, 2025.
- Williams, Bernard. *Shame and Necessity*. Berkeley, 1993.
- Yamagata, Naoko. *Homeric Morality*. London, 1990.